

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ İÇTİHATLARI ALTINDA BARIŞÇIL GÖSTERİLERDE ORANTISIZ GÜÇ KULLANILMASI

*(Use Of Disproportionate Force Against Peaceful Demonstrations
Under The Case Law Of European Court Of Human Rights)*

Hüseyin İNCE¹

ÖZ

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, AİHS'nin 11. maddesinde ve Anayasamızın 34. maddesinde düzenlenmiştir. Çoğulcu bir demokraside gün geçtikçe önemi artmakta olan bu hak, demokratik toplumu şekillendiren temel haklardandır.

AİHM tarafından Sözleşmenin 11. maddesinin ihlaline ilişkin Türkiye davalarında iki sorun öne çıkmaktadır. Birincisi, önceden bildirimde bulunulmayan ve barışçıl bir şekilde başlayıp devam eden toplantı ve gösteri yürüyüşlerine karşı tahammül göstermeden doğrudan kuvvet kullanarak müdahale edilmesi, ikincisi ise, katılımcıların dağıtılması için kolluk tarafından kullanılan kuvvetin orantısızlığıdır.

Orantısız güç kullanılarak, toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkını kullananların dağıtılması, bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu hakkın kullanılması sırasında uygulanan orantısız güç kullanımı, kişilerin sindirilmesi ve susturulması, düşüncelerini açıklayacakları ortamlara katılmamalarına sebebiyet verdiği gibi, orantısız güç kullanılarak bu hakkı kullananların dağıtıldıkları olaylarda aynı zamanda Sözleşme'nin 3. maddesinin de ihlal edilmesi gibi sonuçlar doğmakta, yaşama ve işken-ge görmeme hakkının da ihlaline neden olunmaktadır.

Türkiye davalarında AİHM tarafından ihlal kararlarının verilmemesi adına öncelikle personelin eğitimi ve farkındalık yaratma öncelikli hedef olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, ifade özgür-

¹ Edirne Cumhuriyet Savcısı, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Öğrencisi, huseyinince@yargitay.gov.tr.

lülü, izinsiz gösteri, orantılı güç kullanımı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi.

ABSTRACT

The right to congregate and demonstrate is envisaged under Article 11 of the European Convention on Human Rights and Article 34 of the Turkish Constitution. This right which has increasing importance in pluralist democracy is one of the basic rights which shape the democratic society.

Two problems stand out in connection with the cases which the ECHR hears regarding Turkey on the ground of Article 11 of the Convention. The first one is the intervention in peaceful meetings and demonstrations, for which no prior permission is obtained, with direct use of force without any tolerance. The second one is the disproportionate use of force by police forces to disperse the participants.

Dispersion of those who exercise the right to congregate and demonstrate brings a set of problems. Disproportionate use of force in exercise of this right leads to suppression and silencing of people as well as to force them not to participate in other platforms anymore where they can express their opinions. It also violates Article 3 of the Convention and the right to life and not be tortured.

The priority should be given to training for personnel and to awareness-raising activities so as to ensure that ECHR does not find Turkey in violation.

Key Words: The right to congregate and demonstrate, freedom of expression, unauthorized demonstration, use of proportionate force, the European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights.

I. GİRİŞ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "Dernek Kurma ve Toplantı Özgürlüğü" başlıklı 11. maddesinin ilk fıkrasına göre; "Herkes asayışı bozmayan toplantılar yapmak, demek kurmak, ayrıca çıkarlarını korumak için başkalarıyla birlikte sendikalar kurmak ve sendikalara katılmak haklarına sahiptir." Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı" başlıklı 34. maddesinde ise, "Herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir..." denilmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesi, "barışçıl bir biçim-

de toplanma özgürlüğü” ve “örgütlenme özgürlüğü” olmak üzere, birbirinden ayrı iki hakkı düzenlemektedir. Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, Avrupa Konseyi’nin temel değerlerinden biri olan siyasal demokrasiyi somutlaştıran özgürlükler arasında yer almaktadır.²

Biz bu çalışmamızda maddede yer alan “Toplanma özgürlüğü” kapsamında, “toplantı veya gösteri yürüyüşü hakkı”nı kullananlara yönelik yapılan müdahaleler sırasında ortaya çıkan sorunları ele almaya çalışacağız. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri yapanlara yönelik müdahale sırasında özellikle Türkiye’de ortaya çıkan sorunlardan birincisi, önceden bildirimde bulunulmayan ve barışçıl bir şekilde başlayıp devam eden toplantı ve gösteri yürüyüşlerine karşı tahammül göstermeden doğrudan kuvvet kullanarak müdahale edilmesi, çalışmamızın omurgasını oluşturan ikincisi ise, katılımcıların dağıtılması için kolluk tarafından kullanılan kuvvetin orantısızlığı ile ilgilidir.

II. TOPLANTI VE GÖSTERİ YÜRÜYÜŞLERİ HAKKININ ÖNEMİ

Sözlük anlamı ile toplantı; birden çok kişinin, türlü amaçlarla bir araya gelmesidir.³ Avrupa İnsan Hakları Komisyonu toplantıyı; “bireylerin bir fikir ya da amacı açıklamak için kapalı veya halka açık yerlerde bir araya gelmeleri olarak ifade etmiştir.⁴

Gösteri yürüyüşü ise, siyasal, ekonomik, sosyal konularda bir karara, bir düzenlemeye veya uygulamaya karşı protesto veya hoşnutsuzluğu ortaya koymak için kitlelerin kanaatlerini toplu olarak açıklaması olarak tanımlanabilir.⁵

Toplantı veya gösteri yürüyüşü hakkı, çoğulcu bir demokraside gün geçtikçe önemini artırmakta olup, Sözleşme’nin 11. maddesinde korunan bu hak, demokratik bir toplumun şekillenmesinde temel taşlardan biridir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de bu hakkın kullanılmasını, ifade özgürlüğü hakkı ile ilgili olarak ortaya koyduğu kriterler doğrultusunda, daha geniş yorumlamaktadır.⁶

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkı, çoğulcu bir demokrasinin kurulmasında, muhafaza edilmesinde ve farklı siyasi, kültürel, dini, sanat-

2 DOĞRU, Osman, “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Uygulamasında Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü”, TBB Dergisi, S. 64, 2006, s. 39.

3 Türkçe Sözlük, C.II, Genişletilmiş 7. b., Ankara 1983, s. 1197.

4 Kom. K., Christians against Racism and Fascism/İngiltere, 16.07.1980, Başvuru No: 8440/78, DR 21, s. 138; (Aktaran: GÖLCÜKLÜ, Feyyaz-GÖZÜBÜYÜK A.Ş., Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Turhan Kitapevi, Ankara 1996, s. 337.)

5 KABOĞLU, İbrahim Ö., “Kolektif Özgürlükler”, DÜHF Yayınları, Diyarbakır 1989, s. 63.

6 TANYAR, Ziya Çağa; “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı”, AUHFD, 60 (3) 2011: s: 597.)

sal vs. fikirlerin yeşerebilmesi ve bir arada yaşayabilmeleri bakımından önemlidir.⁷ Bu hak, demokratik düzenin işleme için hayati öneme haiz olup demokrasiyi somutlaştıran haklardan birisi olarak kabul edilmektedir.⁸ Bir ülkenin toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkına karşı tutumu, o ülkedeki yönetim biçimine de ışık tutar. Liberal demokrasi ya da totaliter bir rejim benimsenip benimsenmediği, bu hakkın kullanımı ile doğru orantılıdır.

İfade özgürlüğü, demokratik toplumun zorunlu kaynaklarından biri ve kişilerin kendilerini geliştirmelerinin önde gelen bir şartı olarak değerlendirildiği⁹ gibi, Demokrasinin hakim olduğu bir ülkede, çoğulculuğun ve açık fikirliliğin gereği olarak her türlü görüşün açıklanmasına müsamaha ile bakılmakta, demokrasinin olmazsa olmazı olarak, siyasal ve sosyal çoğulculuğu korumanın yolunun, her türlü düşüncenin serbestçe ve barışçıl bir şekilde ifade edilebilmesinden geçtiği vurgulanmaktadır.¹⁰

AIHM de, ifade özgürlüğünü ve dolayısıyla toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanılmasını, toplumun ilerlemesi ve bireylerin gelişimi için ön koşul olarak kabul etmektedir¹¹. İfade özgürlüğü diğer özgürlüklerin bir nevi taşıyıcısı hükmünde¹² olup toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı da bu bağlamda değerlendirilmektedir.

İnsan Hakları Komisyonu 30 Kasım 1992 tarihli *Friedl/Avusturya* kabul edilebilirlik kararında şöyle demektedir:

*“Barışçıl toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı demokratik bir toplumda temel haklardan biridir. Aynı ifade özgürlüğü gibi, [bu hak da] demokratik toplumun temellerinden birini teşkil etmektedir. İşte bu sebeple bu hak dar yoruma tabi tutulmamalıdır.”*¹³

AIHS'in 11. maddesinde düzenlenen toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkının korunması ile ilgili AIHM kararlarını değerlendirirken 10.

7 Backowski/Polonya (1543/06i 3 Mayıs 2007 tarihli karar; (Bkz; TANYAR, age, s: 597.)

8 ERYILMAZ, M. Bedri, “Toplumsal Olaylarda Orantısız Güç Kullanımı”, <http://mesutbedrieryilmaz.blogspot.com>(Erişim: 10.03.2014)

9 ÇALIŞKAN, Bilal, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin İfade Özgürlüğü Kararlarında Demokratik Toplum Kriterleri”, *Adalet Dergisi*, S. 15, Nisan 2003, s: 27 v.d.

10 ERYILMAZ, <http://mesutbedrieryilmaz.blogspot.com>(Erişim: 10.03.2014)

11 Skalka/Polonya, Başvuru No: 43425/98, 27.05.2003, §32; Ayrıca bkz: Handyside/Birleşik Krallık, §49. (Aktaran, ÜNAL, Recep, “Bireysel Başvuru Çerçevesinde İfade Özgürlüğü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale, 2014, s: 55), ÇELİK, Elif, “Nefret Söylemi İfade Özgürlüğünün Neresinde?”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Temmuz-Aralık 2013, C. 4, S.2., s: 224.

12 ÖZBEY, Özcan, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları”, *AÜHFD*, C. 62, S. 1, Y. 1, 2013 (Kısıtlamalar”), s: 97.

13 *Friedl/Avusturya*, 15225/89, 30 Kasım 1992 (Komisyon kabul edilebilirlik kararı). Aynı ilke için bkz. *Ezelin/Fransa*, 11800/85, 26 Nisan 1991 tarihli karar, §37; *Galstyan/Ermenistan*, Başvuru No: 26986/03, 15 Kasım 2007 tarihli karar, §95. (Bkz., TANYAR, age, s: 599.)

maddede düzenlenen ifade özgürlüğü konusundaki içtihatlarla bakılarak değerlendirme yapılmalıdır. AİHM'e göre, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı demokratik sistemin etkili işlemesinde çok önemli bir yere sahiptir ve ifade özgürlüğü ile iç içedir.¹⁴ Bu hakka getirilecek sınırlamalar, ifade özgürlüğüne getirilen sınırlamalar olarak algılanmalıdır. Sözleşme'nin 11. maddesinde yer alan toplanma ve örgütlenme özgürlüklerinin hedeflerinden birisi de, 10. maddede güvence altına alınan kişisel görüşlerin korunmasıdır.¹⁵

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri, düşüncenin ifade edilmiş yöntemlerinden biridir. Dolayısıyla ifade özgürlüğünü önemli kılan argümanlar toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkının kullanılmasına için de geçerlidir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesinde düzenlenen toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı bireylerin ortak fikirlerini savunmak ve bunları ifade edebilmek için biraraya gelebilmeleri imkanını korumak amacıyla hizmet etmektedir. Bu bakımdan, AİHS'nin dernek kurma ve toplantı özgürlükleriyle alakalı 11. maddesi, Sözleşme'nin 10. maddesinde koruma altına alınan ifade özgürlüğüyle iç içedir ve ifade özgürlüğünün özel bir biçimidir.

Toplantı özgürlüğü ile bu özgürlük kapsamında düşüncelerini ifade etme hakkı, demokratik bir toplumun temel değerlerini oluşturmaktadır. Demokrasinin özünde açık bir tartışma ortamıyla sorunları çözebilme gücü yer almaktadır. Şiddete teşvik ve demokrasinin ilkelerini reddetme durumları dışında toplantı ve ifade özgürlüğünün ortadan kaldırılmasına yönelik önleyici nitelikli radikal tedbirler demokrasiye zarar vermekte ve hatta sık sık demokrasinin varlığını tehlikeye atmaktadır. Hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik bir toplumda, kurulu düzene itiraz eden ve barışçıl yöntemlerle gerçekleştirilmesi savunulan siyasi fikirler, toplantı özgürlüğü uygulanırken diğer yasal araçlarla da kendini ifade edebilme imkânı sunmalıdır.¹⁶

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakları, aynı ifade özgürlüğü gibi, demokratik sistemin etkili çalışmasında çok önemli bir yere sahiptir. Dernekleşme ve toplantı ve gösteri yürüyüşü hakları, siyasi partiler, sendikalar ve diğer çıkar gruplarının oluşumlarında ve işleyişlerinde ve çoğulcu demokrasinin gelişmesinde son derece önemli olan farklı fikirlerin ortaya çıkması ve yayılması imkânlarını da güvence altına almaktadırlar. Başka bir deyişle, dernekleşme ve toplantı-gösteri yürüyüşü hakları sayesinde

14 TANYAR, age, s: 593-634.

15 DOĞRU, Osman/NALBANT, Atilla; "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi-Açıklama ve Önemli Kararlar", 2. Cilt, Council of Europe, T.C. Yargıtay Başkanlığı, 1. Baskı, 2013, s: 429.

16 Güneri ve diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 42853/98, 43609/98 ve 44291/98, § 70-76, 12 Temmuz 2005. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

vatandaşlar, ülkeyi yönetenler ve bunların belirledikleri politikalar üzerinde belirli ölçülerde etki etme imkânı bulurlar ki, bu durum 11. maddede güvence altına alınmış bu hakkın demokratik bir toplumda ne derece önemli bir yere sahip olduğunun da göstergesidir.¹⁷

Bir ülke ne kadar demokratik ise, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına getirilen sınırlamalar o kadar azdır. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri, yönetilenlerin, iktidarın politikalarından ne kadar memnun olduklarını gösterme yollarından biridir.¹⁸

III. TOPLANTI VE GÖSTERİ YÜRÜYÜŞLERİ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN BENZER ÖZGÜRLÜKLERLE İLİŞKİSİ

1. Dernek Özgürlüğü İle İlişkisi

Dernek, insanların belli bir amaç için bir araya gelmeleri olgusuna dayanır. Dernek, birlikte düşünme ve ortak düşünce biçiminin somutlaştığı yerdir. Toplantılar ve dernekler için bir araya gelmeler, insanın fikir birleşmelerinin iki temel biçimi olmasıdır.¹⁹ Toplantı ve dernek kavramlarının arasında tarihsel ve sosyolojik akrabalığın yanında, “ortak bir amaca yönelmiş olma”, “birden fazla kişinin bulunması” gibi noktalarda da benzerlikler göze çarpmaktadır.²⁰

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 11. maddesi, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlükleri ile örgütlenme özgürlüğünü bir arada düzenlemektedir. Bunun arkasında yatan anlayış, demokratik toplumun işleyişinin bu hakların bir arada kullanılabilmesine bağlı olduğu ve ancak toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüklerinin kullanılabilmesi ile örgütlenme özgürlüğünün de kullanılabilmesinin mümkün olacağı şeklindedir.²¹ Toplantı ve gösteri yürüyüşleri özgürlüğü ile dernek özgürlüğü çoğu kez birbirini tamamlamakta ve fiilen kesişmektedirler.²²

2. İfade Özgürlüğü İle İlişkisi

Sözleşmenin 11. maddesinde düzenlenen haklar, yine demokratik sistemin varlığı için elzem kabul edilen 10. maddedeki ifade özgürlüğü ile iç içe geçmektedir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanımı, ifa-

17 TANYAR, age, s. 598, ALPKAYA, Gökçen, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Temmuz-Eylül 2001, Cilt 56, Sayı 3, s. 2.

18 ERYILMAZ, <http://mesutbedrieryilmaz.blogspot.com> (Erişim: 10.03.2014)

19 YARSUVAT, DUYGUN, “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri ve İlgili Ceza Hükümleri”, İÜHF Yayınları, İstanbul 1968, s. 30.

20 İŞGÖREN, Ali, “Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri”, 2. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2011, s. 64.

21 İNCEOĞLU, Sibel (Editör); “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa”, Avrupa Konseyi, 1. Baskı, 2013, s. 381.

22 İŞGÖREN, age, s. 65.

de özgürlüğünün toplu kullanım niteliğinde olduğundan, 11. madde, 10. maddeye göre “özel hüküm” niteliğindedir.²³

Barışçıl olarak toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, ifade özgürlüğünün bir başka görünümü olarak değerlendirilebilir ve bu çerçevede demokratik bir toplum bakımından “temel hak” niteliğindedir. Kişiler, siyasi, sosyal, kültürel v.b. nedenlerle toplanırlar ve gösteriler, yürüyüşler, mitingler düzenleyerek görüşlerini toplu olarak ifade ederler. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanılmasına sınırlama getirilirken Sözleşmenin 11. maddesinin ikinci fıkrası dar ve Sözleşmenin 10. maddesi altında geliştirilen içtihatlar ile birlikte değerlendirilmelidir. Barışçıl olarak toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkı, ifade özgürlüğü benzeri bir korumadan faydalanır.²⁴

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkı, demokrasiyi somutlaştıran, halkın belli konularda aydınlatılması ve siyasi iktidarın rahatsız olunan bir takım uygulamalarının yanlışlığına dikkat çekme aracı olarak, demokrasi ve bireyler açısından önem taşır. Bu hak, demokrasi ile içi içindedir.

Mahkeme'nin ifade özgürlüğü ile ilgili kararlarında sık sık kullanmakta olduğu “çoğulculuk”, “hoşgörü”, “açık fikirlilik” kavramları önemlidir. Mahkemeye göre, çoğulculuğun sağlanabildiği, vatandaşların ve bu arada devletin farklı fikirlere karşı gerçek bir hoşgörü gösterecek zihniyete sahip oldukları ölçüde “demokrasi” o ülkede yerleşebilir.²⁵

Barankevich/Rusya davasında da değinildiği üzere, çoğulculuk, hoşgörü ve başkalarının fikirlerine ve inançlarına saygı, demokratik bir toplumun en önemli karakteristik özelliklerindedir. Demokrasi, çoğunluğun fikirlerinin her şartta üstün tutulması anlamına gelmez, önemli olan azınlıkta kalan fikirlerin çoğunluk fikrine karşı korunmasını sağlamaktır.²⁶

IV. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNE GÖRE TOPLANTI VE GÖSTERİ YÜRÜYÜŞLERİ HAKKININ KULLANILMASI

AİHS'in 11. maddesinde düzenlenen ilk hak, barışçıl toplantı özgürlüğü hakkıdır. Maddenin ilk cümlesine göre, “Herkesin çıkarlarını korumak amacıyla...barışçıl toplantı özgürlüğü hakkı vardır.” AİHM, maddede

23 KABOĞLU, age, s. 182, İNCEOĞLU, age, s. 381, ATALAY, Esra, “Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü”, DEÜHF Yayınları, İzmir 1995, s. 13. (İfade özgürlüğü konusunda, daha geniş bilgi için bkz: KARAGÖZ, K., “İfade Özgürlüğü ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Sınırlandırılması Sorunu”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004; ÜNAL, Recep, “Bireysel Başvuru Çerçevesinde İfade Özgürlüğü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale, 2014)

24 DOĞRU/NALBANT, age, s: 430.

25 DOĞRU/NALBANT, age, s: 430.

26 DOĞRU/NALBANT, age, s: 431.

geçen “toplantı özgürlüğü” kavramını içtihatları ile “gösteri özgürlüğü”nü de kapsayacak şekilde geniş yorumlamakta²⁷ divan kararlarında toplanma özgürlüğüne, gösteri yürüyüşlerini de kapsayacak şekilde yer verildiği görülmektedir.²⁸

1. Barışçıl şekilde yapılan toplantı ve gösteri yürüyüşleri

AİHM, Sözleşme'nin 11. maddesi bağlamında yalnızca “barışçıl toplanma” özgürlüğü hakkını korur.²⁹ “Barışçıl toplanma” kavramı, şiddet kullanma niyetinde olan kişilerin katıldığı ve düzenlediği gösterileri kapsamamaktadır.³⁰ Ancak toplumda belirli bir rahatsızlık yaratmak şiddet olarak değerlendirilmemelidir. Örneğin, Almanya'daki bir ABD kışlası önünde trafiği engelleyecek şekilde 12 dakika süren bir oturma eylemi yapmak, şiddet içeren bir gösteri sayılmamıştır.³¹

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkının kullanılması adına yapılan faaliyetler, barışçıl olduğu müddetçe ne amaçla düzenlendiğinin pek önemi bulunmamaktadır. AİHM, siyasi, dini, kültürel, sosyal veya başka türden amaçlarla yapılan toplantı ve gösterilerin tümünü AİHS'in 11. maddesi kapsamında koruma altına almaktadır.³²

Bir toplantı veya gösteri yürüyüşünün barışçıl olup olmadığının tespiti için hakkı kullanmak isteyenlerin öncelikle niyetine bakmak gerekecektir. Hakkı kullanacak kişi veya örgütün o ana kadarki tutum ve açıklamaları burada belirleyici olmaktadır. Bir toplantı veya gösterinin barışçıl olup olmadığını belirlemede bir başka ölçüt de, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanımı sırasındaki tutum ve davranışlardır. Eğer hakkı kullananların tutum ve davranışları gerek toplantı ve gösterinin hemen başından itibaren, gerekse toplantı ve gösterinin belirli bir aşamasından sonra şiddet içeriyorsa AİHM bu durumda barışçıl bir toplantı ve gösteri hakkının kullanımı olmadığı gerekçesi ile hakka getirilen sınırlamaların gerekliliğini inceleme gereği duymamaktadır. Bu şu demektir: Şiddet içeren toplantı ve gösterilere müdahale sonrası AİHM'e yapılan başvurular, esasa girilmeden kabul edilemez bulunmaktadır.³³

27 İNCEOĞLU, age,s: 383.

28 İŞGÖREN, age, s: 27.

29 Gün ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 8029/07, 18 Haziran 2013 tarihli karar; (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

30 Stankov ve Birleşik Makedonya Örgütü İlinden/Bulgaristan, Başvuru No: 29221/95 ve 29225/95, § 77, AİHM 2001-IX ve kararda belirtilen atıflar ile Birleşik Makedonya Örgütü İlinden ve Ivanov/Bulgaristan, Başvuru No: 44079/98, § 99, 20 Ekim 2005. (Bkz. TANYAR, age, s:605.)

31 G.-Almanya (k.k.), Başvuru No: 13079/87. (Bkz. DOĞRU, age, s: 431)

32 HARRİS, David/O'Boyle, Michael/BATES, Ed/ BUCKLEY, Carla; “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku”, Avrupa Konseyi, 1. Baskı, 2013, s: 532.

33 Kamil Kartal/Türkiye, Başvuru No: 29768/03, 16.12.2008, § 7 (Bkz. İNCEOĞLU, age, s: 383.)

Toplantı ve gösteri yürüyüşü barışçıl değilse ve şiddet içeriyor ise AİHM burada artık toplantı ve gösteri yürüyüşünü koruma altına almaz, bu hakkın kısıtlanmasının AİHS'e uygunluğunu denetlemez. Toplantı barışçıl ise, o durumda getirilen kısıtlamanın AİHS 11. maddesinin ikinci paragrafına göre demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığının incelenmesini yapar.

Toplantı ve gösterinin barışçıl olmadığı durumlarda AİHS'nin 11. maddesinin koruması altında bulunamayacağını dile getirildiği Kamil Kartal/Türkiye davasında, önceden (48 saat önce) bildirimde bulunmadıkları gerekçesiyle 150 kişilik gösterici guruba dağılmaları yönünde ihtarda bulunan polisler göstericilerin pankart sopalarıyla vurmaya başlamaları sonucunda polisin güç kullanarak gösteriyi dağıtması, göstericilerden 21'ini gözaltına alması olayında göstericilerin vücutlarında darp izlerine rastlanmasına rağmen, olay nedeniyle 24 kolluk mensubunun da vücutlarında darp izlerine rastlandığı olayda; göstericilerin polisin dağılın emri üzerine saldırıya geçmeleri, gerek polise ait araçlara gerekse sivil araçlara zarar vermeleri ve olay yerinde bulunan çeşitli dükkânların camlarını kırmaları nedeniyle AİHM söz konusu gösterinin barışçıl olmadığını söylemiş ve bu şartlar altında gösterinin dağıtılmasının AİHS'nin 11. maddesine aykırı olmadığına karar vermiştir.³⁴

AİHM, Öllinger/Avusturya kararında³⁵, barışçıl olarak toplantı ve gösteri yürüyüşü hakları ile ifade özgürlüğü arasındaki ilişkiyi şu ifadelerle dile getirmektedir: "Kendine özgü özel rolü ve özel uygulama alanı bulunmakla birlikte, 11. maddede düzenlenen haklar, 10. maddenin ışığında incelenmelidir. Sözleşme'nin 11. maddesinde yer alan toplanma ve örgütlenme özgürlüklerinin hedeflerinden biri, 10. maddede güvence altına alınan kişisel görüşlerin korunmasıdır.

Sözleşmenin 11. maddesinin uygulanmasına ilişkin AİHM tarafından ortaya konan ilkeler aynı zamanda kamuya açık alanlarda düzenlenen gösteri ve yürüyüşler için de uygulanabilir.³⁶ Mahkeme, halka açık yerde yapılan her türlü gösterinin günlük hayatın akışında belli bir karışıklığa sebep olabileceğini ve düşmanca tepkilere yol açabileceğini kabul etmektedir; bu koşulun da toplantı özgürlüğünün ihlal edilmesini haklı göstermeyeceği kanısındadır.³⁷ AİHM'e göre, kamuya açık alanda düzenlenen gösteriler, trafiği aksatmak gibi etkilerle günlük yaşam düzenini bir

34 Kamil Kartal/Türkiye, Başvuru No: 29768/03, 16 Aralık 2008 tarihli kabul edilebilirlik kararı.

35 Öllinger/Avusturya, Başvuru No: 76900/01, 29 Haziran 2006 tarihli karar, § 38.

36 Gün ve Diğerleri/Türkiye, § 73; Djavit An/Türkiye, § 56. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

37 Disk ve Kesk/Türkiye, Başvuru No: 38676/08, § 29, 27 Kasım 2012 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

derece bozabilir. Göstericiler şiddet içeren hareketlerde bulunmadıkları sürece, resmi makamlar, Sözleşme'nin 11. maddesi kapsamında güvence altına alınan toplantı hakkının özüne hanel gelmemesi için, barışçıl nitelikteki toplantılara belirli derecede hoşgörü göstermeleri gerekmektedir.³⁸

2. Şiddet hareketlerine katılmayan, barışçıl amaçlarla toplantı ve gösteri yürüyüşüne katılanların durumu

Barışçıl olarak yapılan toplantı ve gösteri yürüyüşlerine katılanların bir kısmının şiddete başvurması halinde, şiddet hareketlerine katılmayan diğer göstericilerin durumu ne olacaktır? Bu kişiler, AİHS'in 11. maddesindeki korumadan yararlanabilecekler midir?

Bu durumda toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kollektif karakteri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Eğer bazı göstericilerin başvurdukları şiddet hareketleri toplantı ve gösteri yürüyüşünün global olarak barışçıl karakterini ortadan kaldırıyor ise 11. madde artık bu gösteriyi korumaz. Ancak göstericilerin bir kısmı tarafından başvuru şiddet yine de sınırlı kalmış ve gösterinin genel olarak barışçıl karakterini ortadan kaldırmamış ise, bu durumda 11. maddenin hükümleri bu gösteri ve toplantıya uygulanmaya devam eder.³⁹

Barışçıl amaçlarla tertip edilen toplantıda, toplantıyı düzenleyenlerden olmayan, şiddet kullanma niyetindeki "yaygaracıların" veya aşırılıkçıların gösteriye katılmaları veya gösteri sırasında ya da sonunda şiddet eylemlerini gerçekleştirmek üzere bu fırsattan yararlanmaları gösteri yapma hakkının ortadan kaldırılmasını haklı göstermeyeceği, halka açık bir gösterinin, bu gösteriyi düzenleyenlerin kontrolü dışında gelişen olaylar nedeniyle karışıklığa yol açabileceğine ilişkin gerçek bir tehlike mevcut olsa bile, bu gösteri sadece bu sebeple 11. maddenin 1. fıkrasının uygulama alanından çıkmayacağı, aynı zamanda benzer toplantılara getirilen her türlü sınırlamanın da bu hükmün 2. fıkrasının gereklerine uygun olmak zorunda olduğu AİHM kararlarında vurgulanmaktadır.⁴⁰

AİHM'nin Ezelin/Fransa kararında, başvuru avukat bir takım mahkeme kararlarını protesto etmek amacıyla düzenlenen bir gösteri yürüyüşüne katılır. Gösteri esnasında ise yer yer şiddet hareketleri baş gösterir ve bazı kamu binalarına zarar görür. Kamu binalarının duvarlarına kararları veren hakimlere küfürler yazılmıştır. Başvuru avukat kalabalık göstericiler arasında yer aldığı için Baronun karşı çıkmasına rağmen kendisine

38 Disk ve Kesk/Türkiye, Başvuru No: 38676/08, 27 Kasım 2012 tarihli karar, § 29. Nurettin Aldemir ve Diğerleri/Türkiye, § 46). (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

39 TANYAR, age, s: 609; DOĞRU/NALBANT, age, s: 432

40 Gün ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 8029/07, 18 Haziran 2013 tarihli karar, §51; ayrıca bakınız: Schwabe ve M.G./Almany, Başvuru No: 8080/08 ve 8577/08, § 92, AİHM 2011.

uyarma cezası verilmiştir. Bu davada Fransa Hükümeti savunmasında, başvuru avukatın bu şiddet hareketlerine şahsen katılmamasına rağmen, gösteriyi terk etmediği, böylelikle aslında şiddet hareketlerini pasif olarak da olsa onayladığını ileri sürmüş, bu durumda söz konusu avukatın bu gösteriye katılmasından dolayı almış olduğu disiplin cezasının “demokratik bir toplumda gerekli” olduğunu savunmuştur. 14 Aralık 1989 tarihli raporunda İnsan Hakları Komisyonu Fransa Hükümeti’nin bu savunmasına itibar etmemiştir. Komisyona göre bir toplantı ve gösteri yürüyüşüne katılan bireyin toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, bu toplantı ve gösteri yürüyüşü sırasında yer yer görülen şiddet hareketleri sebebiyle kendiliğinden ortadan kalkmaz. Birey bu şiddet hareketlerine katılmamış ise, bu kişinin 11. madde altında güvenceye alınmış olan hakları korunmaya devam eder. Burada önemli olan şiddet hareketlerinin toplantı ve gösteri yürüyüşünün genel olarak barışçıl karakterini ortadan kaldırmadığı hususudur.⁴¹

Komisyonun kullandığı “yer yer” sıfatının anlamını şöyle anlamak gerekir: Eğer şiddet genelleşmiş ve toplantı ve gösteri yürüyüşüne global olarak hakim olmuş ise, artık barışçıl yapılan bir gösteriden bahsedemeyiz. Ancak şiddet hareketleri sınırlı kalmış ve toplantının tamamına hakim olmamış ise, bu noktada toplantıya katılan ve şiddet hareketlerinin dışında kalan bireyler haktan yararlanmaya devam ederler. Burada ispat külfeti savunmayı yapan hükümet üzerindedir. Hükümet hakkın kullanılmasını engellemiş ise, ya şiddetin toplantı ve gösteri yürüyüşünün tamamına hakim olduğunu ispat edecek, ya da söz konusu başvuru bizzat bu şiddet olaylarına katıldığını ispat edecektir.⁴²

V. TOPLANTI VE GÖSTERİ YÜRÜYÜŞÜ HAKKININ KULLANILMASININ SINIRLANMASI

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, ne Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ne de Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında mutlak (sınırsız) bir hak olarak düzenlenmiştir. AİHS’in 11/2. maddesine göre, “*Bu hakların kullanılması, demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin, kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amaçlarıyla ve ancak yasayla sınırlanabilir...*”. Aynı şekilde Anayasamızın 34. maddesinde, “*bu hakkın, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla sınırlanabileceği*” ne

41 Ezelin/Fransa, Başvuru No: 11800/85, 26 Nisan 1991 tarihli karar. (Bkz. DOĞRU/NALBANT, s: 432; TANYAR, age, s: 42)

42 TANYAR, age, s: 42.

yer verilmiştir. Anayasamızda sayılan koşulların genel ve soyut kavramlar olup genişletilmeye ve yoruma açık kavramlar olması ve hatta bazılarının diğerlerinin **ögesi** olabilecek anlamlar içermesi nedeniyle getirilen sınırlandırmaların objektif olmaması açısından eleştirildiği de olmuştur.⁴³

AIHM, Sözleşmenin 11. maddesindeki haklarla ilgili bir değerlendirme yaparken, maddedeki haklara bir müdahalede bulunup bulunulmadığı, müdahale var ise de, bunun haklı olup olmadığına bakar. Müdahalenin haklılığı ise; müdahalenin hukuken öngörülmüş olup olmadığı, müdahalenin meşru bir amaç izleyip izlemediği ve müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığı ile test edilir.⁴⁴

1. Müdahalenin Hukuken Öngörülmüş Olması

Müdahalenin iç hukukta bir dayanağının bulunması gerekir. İç hukukta müdahalenin dayanağı yok ise, bu keyfi bir müdahale sayılır ve diğer şartları taşıyıp taşımadığına bakılmaksızın Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlal ettiği sonucuna varılır.⁴⁵

Toplantı ve gösteri yürüyüşü haklarının kullanılmasına getirilecek olan kısıtlamaların kanun tarafından öngörülebilir olması aranmaktadır. Müdahalenin dayandığı kuralın erişilebilir olması, vatandaşın kendi davranışlarını ayarlayabileceği ölçüde kesin olması, diğer bir deyişle öngörülebilir,⁴⁶ açık ve anlaşılabilir olması gerekir. Sınırlamaya ilişkin kanun hükmü, anlaşılabilir bir şekilde kaleme alınmış olmalı ve bunu okuyanlara gelecekteki hareketlerini buna göre ayarlama imkanını sağlamalıdır. Başka bir deyişle özgürlüğe getirilecek kısıtlama “öngörülebilir” olmalıdır.⁴⁷

AIHM, 10. maddesinin 2. fıkrası anlamında “kanunla öngörülme” ibaresinin, öncelikle ihtilafli tedbirin iç hukukta bir temeli olmasını gerektirdiğini, aynı zamanda söz konusu yasanın niteliğiyle de ilgili olduğunu kabul etmektedir. Söz konusu ibare, yasanın ilgili şahıs tarafından erişilebilir olmasını, ilgilinin maruz kalacağı sonuçları öngörmesini ve hukukun üstünlüğü ilkesi ile de uyumlu olmasını gerektirmektedir.⁴⁸

43 İŞGÖREN, age, s: 27.

44 DOĞRU, age, s. 40.

45 DOĞRU, age, s. 41.

46 İNCEOĞLU, age, s. 30.

47 Sunday Times/İngiltere, Başvuru No: 1, 6538/74, 16 Nisan 1979 tarihli karar. (Bkz: TANYAR, age, s. 622)

48 Gün ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 8029/07, 18 Haziran 2013 tarihli karar; Faruk Temel/Türkiye, § 47.

2. Müdahalenin Meşru Bir Amacının Olması

AİHS 8, 9, 10 ve 11. maddelerinde bir devletin hak ya da özgürlüğe müdahale edebilmesi için “meşru bir amaç” izlemesini zorunlu kılmakta ve bu maddelerde çeşitli sebeplere yer vermektedir. AİHM müdahale ile maddede belirtilen meşru amaçlardan birinin güdülüp güdülmediğini denetlemektedir.⁴⁹ Bu meşru amaçlar, “ulusal güvenlik, kamu güvenliği, suçun ve düzensizliğin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması” dır. Bunlar sınırlı sayıdadır; bunların dışında bir amaçla yapılan bir müdahale, keyfi bir müdahale sayılır. Ayrıca bu istisnaların dar yorumlanması gerekir.⁵⁰

Kısıtlamaların “meşru amaçlara hizmet etmesi ve meşru amaçla sınırlı olması gerektiği” prensibine ilişkin olarak; örneğin bir gösteri, gösterinin yapıldığı meydana bulunan bir hastanenin ambulans girişini engelliyor ise, otoriteler, toplantı ve gösteriyi tamamen dağıtmak yerine, eğer mümkünse, hastanenin ambulans girişini açmakla yetinmelidirler. Amaç burada sağlığın korunmasıdır, dolayısı ile alınacak tedbir bu amaçla sınırlı olmalıdır. Sadece hastanenin ambulans giriş yolunu açarak sağlığın korunması amacına ulaşmak mümkün iken, bunu aşarak gösterinin tamamen dağıtılması, hakkın ihlalini oluşturur. Terazinin bir kefesinde 11. maddenin ikinci paragrafında yazılı “kısıtlamanın meşru amaçları” var ise, diğer kefedeki demokratik bir toplumun temelinde bulunan toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı vardır. Kefelerden birindeki “değer”, diğer kefedeki “değer”i yok etmez. Önemli olan dengelemeyi doğru kurmaktır.⁵¹

Açık ve diğerleri/Türkiye kararı⁵²nda, korunmak istenen amaçla (merasimin düzgün bir şekilde yapılması), kullanılan araç (öğrencilerin darp edilmesi ve gözaltına alınmaları) arasında dengesizlik olduğuna vurgu yapılarak, öğrencilerin gözaltına alınmaları ve darp edilmelerinin toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını ihlal eden orantısız önlemler olduğu sonucuna varılmıştır.

AİHM’e göre soyut bir kamu düzeni tehlikesine dayanarak toplantı ve gösteri yürüyüşü yasaklanmamalıdır. Kolluk kuvvetlerinin topluluğun dağılması için göstericileri sürekli olarak uyarmasından önce, göstericilerin taşkın ve tehdit edici herhangi bir davranış sergileyip sergilemedikleri de tespit edilmelidir.⁵³

49 İNCEOĞLU, age, s. 27.

50 DOĞRU, age, s.42.

51 TANYAR, age, s:625-626.

52 Açık ve diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 31451/03, 13 Ocak 2009 tarihli karar. (Bkz; TANYAR, age, s: 626.)

53 DOĞRU/NALBANT, age, s: 434.

3. Müdahalenin “Demokratik bir toplumda gerekli” olması

AIHM’e göre, “gerekli” kavramı ile, “toplumsal bir ihtiyaç baskısı” kastedilmektedir.⁵⁴ O halde toplantı veya gösteri yürüyüşü hakkının kullanılmasına bir sınırlama getirilirken, getirilen sınırlamanın toplumsal ihtiyaç baskısını karşılayıp karşılamadığına bakılması gerekir.⁵⁵

Disk ve Kesk/Türkiye davasında olduğu gibi, İzci/Türkiye kararında da, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanılmasına yapılacak müdahalenin “demokratik bir toplumda gerekli” olması aranmaktadır.⁵⁶

İzci/Türkiye davasında, göstericiler Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na aykırı davrandıkları için polis memurlarının müdahalesiyle karşılaşmışlardır. Ancak Mahkeme, başvuran hakkında herhangi bir ceza davasının açılmamış olmasını ve ayrıca söz konusu Kanun’un ihlal ettiği gerekçesiyle göstericilerden herhangi biri hakkında yasal işlem başlatılmış olduğunu gösteren herhangi bir bilginin mevcut olmamasını göz önüne alarak, başvuranın ve diğer göstericilerin çoğunun, şiddet içeren davranışlar sergilemedikleri kanaatine varmıştır.

Göstericilerin kamu düzeni açısından herhangi bir tehlike arz etmediklerini ve sert bir müdahaleyi gerektirecek şiddet içeren eylemlerde bulunmadıklarını tespit eden Mahkeme, kamuya açık alanda düzenlenen gösterilerin, trafiği aksatmak gibi etkilerle günlük yaşam düzenini bir derece bozabileceğini kabul etmekle birlikte⁵⁷ göstericiler şiddet içeren hareketlerde bulunmadıkları sürece, resmi makamların, Sözleşme’nin 11. maddesi kapsamında güvence altına alınan toplantı hakkının özüne hâlel gelmemesi için, barışçıl nitelikteki toplantılara belirli derecede hoşgörü göstermelerinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁸

“Mahkeme, polis memurlarının gösteriye müdahalelerinin ve başvurana karşı kullandıkları şiddetin, Sözleşme’nin 11/2 maddesi çerçevesinde orantısız ve asayişin sağlanması veya suçun önlenmesi için gerekli olmadığı kanısındadır. Ayrıca Mahkeme, kalabalığın aşırı güç kullanılarak dağıtılmasının, insanların gösteri yapma isteği üzerinde kaçınılmaz olarak caydırıcı bir etki yarattığı kanaatindedir diyerek, söz konusu müdahale sonucunda Sözleşme’nin 11. maddesinin ihlal edilmesine karar vermiştir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkının kullanılması, kamu düzeni veya kişilerin can ve mal güvenliği açısından tehlike oluşturuyor, toplantı ve gösteri yü-

54 07.12.1976 tarihli Handyside - Birleşik Krallık kararı, § 48 (Bkz: DOĞRU, age, s.43.)

55 DOĞRU, age, s.43.

56 Disk ve Kesk/Türkiye, Başvuru No: 38676/08, § 26, 27 Kasım 2012 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

57 Disk ve Kesk/Türkiye, Başvuru No: 38676/08, § 29, 27 Kasım 2012 tarihli karar.

58 Nurettin Aldemir ve Diğerleri/Türkiye, § 46.(<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

rüyüşünün düzenlendiği yerdeki hayatı durma noktasına getiriyor ise, bu tür sonuçların önüne geçmek amacıyla bazı tedbirlerin alınması bu hakkın özüne engel teşkil etmez. Kamu düzeninin korunması, mülkiyet hakkının korunması, trafiğin düzenli akışının sağlanması, üçüncü kişilerin rahatının bozulmasının önlenmesi gibi bazı amaçlar, bu hakkın kullanılmasının engellenmesi için haklı sebepler oluşturabilir.”⁵⁹

Kısaca; AİHM, taraf devletlerin AİHS’in 11. maddesine uyumunu değerlendirirken, yerel mahkemelerin yerine geçmez, ancak hakkında şikâyet edilen müdahaleye davanın bütününe ışığında bakar ve müdahalenin hedeflenen meşru amaçla orantılı olup olmadığı ile yerel makamların müdahaleyi meşru kılmak için ileri sürdüğü gerekçelerin ilgili ve yeterli bulunup bulunmadığını tespit eder.⁶⁰

VI. TOPLANTI VEYA GÖSTERİ YÜRÜYÜŞLERİNDE DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Devletin yükümlülüklerini, toplantı veya gösteri yürüyüşleri sırasında ve daha sonrasına ilişkin olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Toplantı veya gösteri yürüyüşleri sırasındaki yükümlülükleri de, müdahaleden kaçınma (negatif yükümlülükler) ve bir toplantı veya gösteri yürüyüşünün sağlıklı bir şekilde yapılması konusunda gerekli tedbirleri alma (pozitif yükümlülükler) olarak iki kategoride incelemek mümkündür.

1. Toplantı veya gösteri yürüyüşleri hakkının kullanılmasında bildirim sistemi

Anayasamıza göre⁶¹, herkes, silahlı, saldırısız ve önceden izin almadan toplanabilir, gösteri yürüyüşü yapabilir, yapılan toplantı ve gösteri yürüyüşüne katılabilir. Türkiye’de bu hakkın kullanımı, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nda düzenlenmiştir. Buna göre “Herkes önceden izin almaksızın silahlı ve saldırısız olarak kanunların suç saymadığı amaçlar için toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkına sahiptir.”. Dolayısıyla toplantı ve gösteri yürüyüşü yapmak için izin almak gerekmez. **Türkiye’de toplantı ve gösteri yürüyüşleri yapmada, bildirim sistemi geçerlidir.**

2911 sayılı Kanununun 10/1. maddesi uyarınca, toplantı ve yürüyüş önceden planlanmış bir etkinlikse 48 saat önceden toplantının yapılacağı yerin bağlı bulunduğu valilik veya kaymakamlığa bildirimde bulunulur. Bu bildirim amacını hem toplananların güvenliğini sağlamak hem de trafik ve çevre düzenini korumaktır.

⁵⁹ İzci/Türkiye, (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

⁶⁰ ANA SALINAS de Frias, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında Terörle Mücadele ve İnsan Hakları*, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayını: 10, Çeviri Editörü: TOPAL, Ahmet Hamdi, Ankara, Aralık 2013, s. 139.

⁶¹ Anayasa md.34/1.

2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun 10. maddesine göre toplantı yapılabilmesi için, düzenleme kurulu üyelerinin tamamının imzalayacakları bir bildirim, toplantının yapılmasından en az kırksekiz saat önce ve çalışma saatleri içinde, toplantının yapılacağı yerin bağlı bulunduğu valilik veya kaymakamlığa verilmesi gerekmektedir.

2. İzin veya önceden haber verme şartının yerine getirilmemesi

AİHM'e göre, barışçıl bir gösteri yapmak için önceden izin almak veya bildirimde bulunmak gerekmemektedir. Buna karşın, bir toplantı veya gösteri yürüyüşünün izne veya bildirimle bağlanması başlı başına Sözleşme'nin 11. maddesine aykırı değildir ve devletler kamu düzenini ve ulusal güvenliği korumak için bir toplantı veya gösteri yürüyüşünü belli bir prosedüre bağlayabilirler.⁶²

Bir toplantı için bildirimde bulunmamak, gösteri yürüyüşünü yasadışı kılabilir. Ancak, bildirimde bulunmadan toplantı yapmak, devletin toplantı özgürlüğüne aykırı davranmasını haklı kılmaz. AİHM, önceden haber verilmemiş toplantı ve gösteri yürüyüşü barışçıl ise ve kamu düzenine çok ciddi bir şekilde tehdit etmiyorsa, otoritelerin belirli bir hoşgörü göstermesini istemektedir. Böyle bir durumda polisin kuvvet kullanarak topluluğu dağıtması, bu işlemi yapan ülke hakkında ihlal kararı verilmesine yol açmaktadır. Bir başka deyişle, toplantının bildirim koşulu yerine getirilmese de yetkililer toplantının yapılmasına izin vermelidir çünkü gösteri barışçıl ise ve kamu düzenini bozmuyorsa bildirim olmaması toplantıyı yasadışı kılmaz.⁶³

Bazı durumlarda toplantı ve gösteri yürüyüşünü düzenlemek için prosedürü takip etmek gecikmeye neden olabilir. Gerçekten güncel ve siyasi bir olaya tepki göstermek için toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlenmesi söz konusu ise, bu gösterinin gecikmemek adına önceden izin alma veya haber verme gereklilikleri yerine getirilmeden yapılması gerekebilir. Böyle durumlarda gecikmiş bir toplantı ve gösteri yürüyüşü amacına ulaşamayabilir. Zira olayın üzerinden belirli bir zaman geçmesi artık bu toplantı ve gösteri yürüyüşünün yapılmasını anlamsızlaştırabileceğinden toplantıya katılanlar tepki gösterdikleri olayın yankıları henüz sürerken, sığağı sığağına bu konudaki fikirlerini ifade etmek isteyeceklerdir.

AİHM, toplantı ve gösterinin (barışçıl olmak şartıyla) önceden izin veya haber verme şartı yerine getirilmemiş olsa dahi yapılabilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

62 AİHM, Gün ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 8029/07, 18 Haziran 2003 tarihli karar, § 80. (KILINÇ, Ümit, *Barışçıl Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Yapma Hakkı ve Devletin Yükümlülükleri*, TBB Dergisi 2014 (110), s. 287.

63 Oya Ataman/Türkiye, § 37-41. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

AIHM, Bukta ve diğerleri/Macaristan kararında, barışçıl karakterli toplantıya katılanları, sadece önceden haber verme şartı yerine getirilmedi diye dağıtılmasının 11. madde anlamında orantısız bir tedbir olduğuna karar vermiştir. Olayın özünde, başvuru tarafından Macar hukukunda geçerli olan 3 gün önceden haber verme şartı yerine getirilmediği için gösteri kolluk tarafından dağıtılmıştır. “Mahkeme’ye göre, politik bir olaya gösteri şeklinde derhal tepki verilmesinin haklı görülebileceği özel koşullarda, barışçıl toplanmaya katılanların yasadışı hareketleri olmadığı halde sadece ön bildirim yapılmamış olması nedeniyle toplantıyı yasaklamak, barışçıl toplanma hakkına orantısız bir kısıtlama oluşturur”.⁶⁴

AIHM, toplantı ve gösteri yürüyüşünün yapılması belirli bir aciliyet kesbetmese bile, eğer önceden haber verme şartı yerine getirilmeden yapılan toplantı ve gösteri yürüyüşü barışçıl ise ve kamu düzenini de çok ciddi bir şekilde tehdit etmiyor ise, otoritelerden yine de belirli bir hoşgörü göstermelerini istemektedir. Özellikle önceden haber verme şartının yerine getirilmemesi nedeniyle toplantının güç kullanılarak dağıtılması ihlal kararlarına yol açmaktadır.

Oya Ataman/Türkiye davasında⁶⁵ Türkiye aleyhine çıkan ihlal kararı bu konuyla ilgilidir. 22 Nisan 2000 tarihinde başvuruçunun da aralarında bulunduğu 40-50 kişilik bir grup F tipi cezaevlerini protesto etmek amacıyla Sultanahmet meydanında toplanırlar. Gösteri bildirim şartı yerine getirilmeksizin yapılmaktadır. Göstericilerin toplanmasından aşağı yukarı 30 dakika sonra polis göstericilere gösterinin bildirim şartı yerine getirilmeden yapıldığını, bu yüzden dağılmaları gerektiğini ihtar eder. Göstericiler bu ihtara uymayınca lakrimojen gaz kullanmak yoluyla göstericiler dağıtılır ve bir kısmı göz altına alınır. Bu arada göstericiler herhangi bir şiddet hareketine girişmemişlerdir. AIHM bu davaya ilişkin incelemesinde, önceden izin alınmamış olsa bile barışçıl bir şekilde yapılan gösterilerde kolluğun bir miktar tolerans göstermesi gerektiğini tekrar etmiştir. Mahkeme’ye göre mevcut olayda polis oldukça sabırsız davranmış ve göstericiler, kamu düzeni için ciddi bir tehlike oluşturmamalarına ve şiddete başvurmamalarına rağmen, lakrimojen gaz kullanmak suretiyle dağıtılmışlardır. Bu durumda velev ki izin alınmamış olsun, barışçıl yapılan bir gösteriye bu şekilde çabuk ve kuvvetli bir müdahale toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını ihlal eder.

64 Bukta ve Diğerleri/Macaristan, Başvuru No: 25691/04, 17 Temmuz 2007 tarihli karar. (Bkz. DOĞRU/NALBANT, age, s: 531.)

65 Oya Ataman/Türkiye, Başvuru No:74552/01, 5 Aralık 2006 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

3. Karşıt gösteriler

Bir grubun toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını kullandığı bir sırada, bu kişilerle aynı görüşte olmayan bir başkalarının da bu hakkı kullananları protesto etmek amacıyla başka bir toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemeleri durumunda, karşıt göstericiler de Sözleşme'nin 11. maddesinde güvence altına alınan toplantı ve gösteri yürüyüşleri haklarından istifade edebilmelidirler. Bu durumda yetkili otoritelere düşen, her iki gösteri grubunun da bu hakkı etkili bir şekilde kullanabilmeleri için gerekli tedbirleri almaktır. Eğer gösteri gruplarından biri şiddet hareketlerine girişir ise, kolluğun bu durumda görevi bu şiddet hareketlerini engelleyip, diğer tarafın barışçıl toplantı yapma hakkını kullanmasını sağlamaktır.⁶⁶

Otoritelerin toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaya yönelik bu pozitif yükümlülüğü AİHM tarafından gittikçe daha sıkı bir kontrole tabi tutulmaya başlanmıştır. AİHM' göre karşıt gösteri düzenlenmesi, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının ortadan kalkması anlamına gelmez. Böyle durumlarda kolluğun, toptan yasaklama yerine, şiddet hareketlerini engelleyecek daha yumuşak tedbirler alarak hakları güvenceye alması gerekir. Mahkeme'ye göre, karşıt göstericiler arasında bazı şiddet hareketlerinin ortaya çıkma ihtimalinin bulunduğu her durumda otoriteler toplantı ve gösteri yürüyüşünü yasaklarsa, toplumun farklı görüşler üzerine bilgi alma hakkı da sekteye uğrayacaktır. Böyle bir genel yasaklama getirmek yerine, polis iki gösterinin de barışçıl bir şekilde gerçekleşmesi için gerekli tedbirleri almalıdır.⁶⁷

İlinden Birleşik Makedonyalılar Derneği ve Ivanov/Bulgaristan kararında da, polisin göstericileri karşıt göstericilerden korumakta çekimser davrandığı, karşıt göstericilerin saldırılarını engellemek amacıyla polisin daha erken davranması ve gerekli tedbirleri almaları gerektiğinden bahisle Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır.⁶⁸

Aynı şekilde bir toplantı gösteri yürüyüşünün, bu gösteriyi engellemeye çalışan karşıt göstericilere karşıt otoriteler tarafından makul ölçülerde korunmaması da, hakkın kısıtlanması anlamına gelebilir.⁶⁹

4. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanılmasında devletin pozitif yükümlülükleri

AİHM, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanımı için devletlerin 11. madde kapsamında öncelikle toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını

66 DOĞRU/NALBANT, age, s: 436.

67 TANYAR, age, s: 616.

68 DOĞRU/NALBANT, age, s: 436.

69 21.06.1988 tarihli, Plattform Ärzte für das Leben/Avusturya, (Bkz. DOĞRU, s. 46.)

kullanana "karişmama" şeklinde ifade edilebilecek negatif yükümlülüklerinin olduğuna vurgu yapar.⁷⁰ Bir toplantı veya gösteri yürüyüşünün devlet yetkilileri dışında başka gruplar veya şahışlar tarafından engellenmesi ve bu gösteriye müdahale edilmesi durumunda devlet yetkililerinin, toplantı veya gösteri yürüyüşü yapma özgürlüğünü korumak için gerekli tedbirleri almaları gerekmektedir.⁷¹

Kamusal alanda yapılan her eylemin neden olacağı küçük rahatsızlıklar dışında, kamu düzeni için tehlike oluşturmuyorsa, göstericiler şiddet eylemlerine karişmamış iseler, Sözleşme'nin 11. maddesinde güvence altına alınan toplanma özgürlüğünün iinin boşaltılmaması için kamu makamlarının barışşıl toplanmalar konusunda bir ölçüde hoşgrl olmaları gerekir.⁷²

AİHM'e göre 11. madde altında güvence altına alınmış olan toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının devletlere yüklediği yükümlülük sadece toplantı gösteri yürüyüşüne müdahale etmemekle sınırlı değildir. Bunun haricinde devletin bu toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin barış içerisinde yapılabilmesini sağlamak için bazı önlemler alması gerekmektedir. Bununla birlikte AİHM içtihadının yetkililere yüklediği görev şiddet hareketlerini nemeye yönelik bazı makul tedbirlerin alınmasıyla sınırlıdır. Yoksa kolluğun görevi gösterici grubuna karşı yapılan her türlü tacizi mutlak olarak nemek değildir. Bu kolluğa gereğinden fazla bir yük yükleme olurdu. Burada esas olan her iki gösterici grubunun toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakları arasında bir denge kurulması ve şiddet hareketlerinin önlenmesidir. Çünkü şu veya bu grup tarafından uygulanan şiddet, hakkın tamamen ortadan kalkması sonucunu doğurabilir.⁷³

5. Göstericiler polis müdahalesi olmaksızın istedikleri kadar gösteri yapabilirler mi?

Haber verme veya izin alma şartları yerine getirilmemiş olsa bile, kolluğun bu durumlarda göstereceği hoşgörünün mahiyeti ne olmalıdır? Aca-ba haber verme ve izin alma şartları yerine getirilmemiş olsa bile otorite-ler bu göstericilere mutlak bir hoşgörü m göstermek durumundadırlar? Halbuki bu durumda yukarıda AİHM'nin bazı kararlarında da söylediği gibi, iç hukukun bir gerekliliği (haber verme, izin alma) tüm etkinliğini kaybetmiş olmayacak mıdır?

Toplantı ve gösteri yürüyüşü barışşılsa ve kamu düzenini bozmuyorsa

70 İNCEOğLU, age, s: 384.

71 KILINÇ, age, s: 290.

72 Bukta ve Diğerleri/Macaristan, ř 37; (Bkz. DOğRU/NALBANT, s: 531), Oya Ataman/Türkiye, Başvuru No:74552/01.

73 TANYAR, age, s: 613.

engellenmemelidir. Protesto kampları veya kalıcı olmayan başka yapılar-
daki gösteriler toplantı özgürlüğü kapsamına girer ve bu faaliyetler birkaç
gün boyunca devam edebilir. Ancak Mahkeme Cisse/Fransa davasında,
Paris'te bir kilisede iki ay boyunca barışçıl bir şekilde herhangi bir mü-
dahale olmaksızın sürdürülen işgalin durdurulması, özellikle açlık grevi
yapan göstericilerin sağlık durumlarının ağırlaşması nedeniyle, yapılan
müdahalenin Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlal etmediği sonucuna var-
mıştır.⁷⁴

Bir kere buradaki hoşgörü mutlak bir hoşgörü değildir ve söz konusu
iç hukuk gerekliliklerinin tamamen göz ardı edilmesi sonucunu doğur-
maz. Her olayın kendi özel şartlarına bakılmalıdır. Mesela *Çiloğlu ve di-
ğerleri/Türkiye* ve *Cisse/Fransa* kararlarında olduğu gibi, göstericiler hemen
dağıtılmamışlar ve haber vermeden yapılan gösteri esnasında bir süre için
dahi olsa fikirlerini ifade etme imkanına sahip olmuşlarsa, bu durumda
daha sonradan bu gösterinin haber verme şartı yerine getirilmediğinden
dolayı dağıtılması Sözleşme'yi ihlal etme olarak kabul edilmemiştir.⁷⁵

6. Müdahale öncesi kolluk kuvvetlerine düşen görev

Türkiye davalarının çoğunda görüldüğü üzere, Polis memurlarının
kamu düzeni açısından tehlike arz etmeyen ve şiddet içeren davranışlar-
da bulunmayan bir kalabalığı dağıtmaya teşebbüs etmeden önce biraz sa-
bır ve hoşgörü göstermeleri gerekmektedir. Dolayısıyla, polisin gösterici-
lerin barışçıl eylemlerine acele karşılık vermesinin kargaşaya yol açtığı ve
müteakiben polis memurlarının orantısız güç kullanmalarının başvuranın
yaralanmasına sebep olduğu görülmektedir.⁷⁶

AİHM, göstericilerin şiddete başvurmadığı durumlarda, kamu yetkili-
lerinin Sözleşmenin 11. maddesinde teminat altına alınan barışçıl toplantı
hakkının özünün zarar görmesini engellemek için, barışçıl toplantılara bir
miktar hoşgörü göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır.⁷⁷

Gösteri yürüyüşü gündelik hayatı ister istemez etkileyecektir. Toplantı
ve gösteriler, geçici bir süre için günlük faaliyetleri aksatabilir veya dur-
durabilir. Birçok toplantı günlük faaliyetleri bir ölçüde sekteye uğratar.
Sokaklar ve diğer kamusal alanlar her ne kadar araçlar ve yayalar için
kamusal geçiş yolları da olsalar, aynı zamanda toplantılar için de meşru

74 Cisse/Fransa, § 52. (Bkz: ÇAĞMAN, age, s. 621.)

75 *Çiloğlu ve Diğerleri/Türkiye*, Başvuru No: 73333/01, 6 Mart 2007 tarihli karar ve Cisse/Fransa,
Başvuru No: 51346/99, 9 Nisan 2002 tarihli karar. (Bkz: ÇAĞMAN, age, s. 621.)

76 *İzci/Türkiye*, Başvuru No: 42606/05, 23 Temmuz 2013, *Biçici/Türkiye*, Başvuru No. 30357/05,
§§ 35-36, 27 Mayıs 2010. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

77 *Disk ve Kesk/Türkiye*, Başvuru No. 38676/08, 27 Kasım 2012 tarihli karar, § 36. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

alanlardır. Polis, toplantı ve gösteri yürüyüşlerine katılanların eylemlerini sınırlamak yerine kamusal alan kullanıcılarının çatışan ihtiyaçlarını dengelemeyi hedeflemelidir.⁷⁸

Örneğin, bir gösteri veya yürüyüş nedeniyle trafik ister istemez normal halinde işlemeyecek, aksayacaktır. AİHM içtihadına göre bunlar bir toplantı ve gösteri yürüyüşünün doğal sonucudur. Trafik akışının bozulması kamu düzeninin bozulduğu anlamına gelmez ve meşru bir toplantı yapma hakkını ortadan kaldırmaz. Trafikle ilgili gerekli düzenlemelerin kamu idarecileri tarafından yapılması gerekir.

AİHM'e göre soyut bir kamu düzeni tehlikesine dayanarak toplantı ve gösteri yürüyüşü yasaklanmamalıdır. Kolluk kuvvetlerinin topluluğun dağılması için göstericileri sürekli olarak uyarmasından önce, göstericilerin taşkın ve tehdit edici herhangi bir davranış sergileyip sergilemedikleri de tespit edilmelidir.⁷⁹

7. Kolluk tarafından güç kullanılması

Toplantı veya gösteri yürüyüşleri hakkını kullanan kişilere hangi hallerde güç kullanılırsa AİHM tarafından haklı bir müdahale olarak kabul edilir?

AİHM, bir müdahalenin “kanunla öngörülmedikçe”, Sözleşme'nin 11. maddesinin 2. paragrafı uyarınca bir ya da daha fazla meşru hedefi yerine getirmedikçe ve bu hedeflere ulaşılması “demokratik bir toplum açısından gerekli” olmadıkça; yapılan müdahalenin Sözleşme'nin 11. maddesini ihlali edeceğini kabul etmektedir.⁸⁰

Gün ve Diğerleri/Türkiye davası⁸¹nda, AİHM, başvuranların izin verilmeksizin barışçıl gösteriye katıldıklarını, insanları karışıklığa veya şiddete davet etmemelerine rağmen gösterici grup gösterinin sonunda şiddet eylemlerinde bulunduğunu, bu nedenle, gösterilerin genel anlamda yasaklanması, ancak gösterilerin diğer daha az sert tedbirlerle önlenemeyecek nitelikte karışıklıklara yol açabileceği konusunda gerçek bir tehlikenin mevcut olması halinde haklı gösterilebileceğini, “Yalnızca benzer yürüyüşlerin yasaklanması nedeniyle oluşan engelin bu yasaklamayı haklı gösteren güvenlik sebepleriyle açıkça aşılması ve aynı zamanda, bu yasaklamanın - kapsamı yer ve süre uygulaması bakımından sıkıca sınırlandırılan - istenmeyen yan etkilerinden sakınma imkânının bulunmama-

78 Oya Ataman/Türkiye, 2007. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

79 DOĞRU/NALBANT, age, s: 434.

80 Disk ve Kesik/Türkiye, Başvuru No: 38676/08, 27 Kasım 2012 tarihli karar, § 24. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

81 Gün ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 8029/07, 18 Haziran 2013 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

sı halinde, Sözleşme'nin 11. maddesinin 2. fıkrası anlamında söz konusu yasaklamanın gerekli olduğu kabul edilebilmektedir.

AİHM'in 23 Temmuz 2013 tarihli kararını irdelemekte fayda vardır.

İzci/Türkiye davası⁸²nda ve diğer süre gelen içtihatlarında belirttiği gibi, AİHS'in 3. maddesi, bir yakalamayı gerçekleştirmek için güç kullanımına başvurmayı yasaklamaz. Ancak, söz konusu güç, kaçınılmaz olması halinde ve aşırı olmamak kaydıyla kullanılmalıdır.

Ayrıca, kişinin davranışları mutlak surette gerektirmediği halde fiziksel güce başvurmak, Sözleşme'nin 3. maddesinde belirtilen hakkın, kural olarak, ihlaline yol açacaktır. Bu bağlamda Mahkeme, suçla mücadelenin doğasında var olan inkâr edilemeyecek zorlukların, bireylerin vücut bütünlüğünün korunmasına ilişkin sınırlamalar getirilmesini haklı kılma-yacağına hatırlatmaktadır.⁸³

Kolluk kuvvetlerinin güç kullanımına başvurmaları, kamu düzenini sağlama amacı ile orantılı olmalıdır. Sözleşme'nin 3. maddesi, bir kimse-nin vücut bütünlüğünün korunması ile kamu düzeninin sağlanması ama-cı arasında dengeleyici bir uygulamaya imkan vermez.⁸⁴

Başvurucunun vücudunda 5 günlük bir iyileşme süreci gerektiren çok sayıda yaralanma bulgusunun varlığını, başvuranın vücudundaki yara-lanmaların niteliği ve ağırlığı dikkate alındığında, söz konusu yaralanma-ların Sözleşme'nin 3. maddesi kapsamında kötü muamele teşkil ettiğini kabul etmiştir.

Mahkeme, Polis memurlarının olay yerinden kaçmaya çalışan, yere düşen ve polisten saklanan göstericilere saldırmalarını, rastgele göz ya-şartıcı gaz sıkılmasını, sıkılan gazdan sadece göstericilerin değil çevredeki olayla ilgisi olmayan kişilerin de etkilenmesini, kullanılan gücün orantılı olmadığı yönünde değerlendirmiştir.

Başvuranın polise direndiğini gösteren herhangi bir delilden bahsedil-memiş olmasını, başvuranın yakalanmamış olması ve polise direniş gös-termek gibi ceza gerektiren bir suç sebebiyle hakkında cezai işlem başlatıl-mamış olmasını, başvuranın kamu düzeni veya polis memurları açısından herhangi bir tehlike arz etmediğine karine kabul edilmiştir.

Kolluk görevlileri tarafından yersiz göz yaşartıcı gaz kullanılması,

82 İzci/Türkiye, Başvuru No: 42606/05, 23 Temmuz 2013 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

83 İzci/Türkiye, Başvuru No: 42606/05, 23 Temmuz 2013 tarihli karar (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

84 Pekaslan ve Diğerleri/Türkiye, § 58. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

Sözleşme'nin 3. maddesi kapsamında yer alan kötü muamele yasağına aykırıdır.⁸⁵

Ataykaya/Türkiye Davasında⁸⁶ da, AİHM, Sözleşme'nin 2. maddesinin 1. fıkrasının, Türk makamlarına yüklediği, yasal ve idari yönden uygun bir çerçeve oluşturma pozitif yükümlülüğüyle ilgili olarak, söz konusu makamların kendilerinden makul olarak beklenilebilecek bütün tedbirleri almadıkları, özellikle potansiyel olarak ölümcül bir güce başvuru halinde, vatandaşlara gereken koruma düzeyini sağlamadıkları ve saldırgan gösterilerin bastırılmasında gerçekleştirilen polis operasyonları sırasında meydana gelebilecek, yaşamı tehdit eden olası ve ansızın doğabilecek tehlikeleri ortadan kaldırmadıklarından bahisle Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

8. Toplantı veya gösteri yürüyüşü hakkını kullananlara kötü muamelede bulunan kamu görevlilerinin durumu

Subaşı ve Çoban/Türkiye davasında, Mahkeme, Sözleşme'nin 3. maddesinin aynı zamanda, kötü muamele iddialarının, "tartışılabilir" ve "makul şüphe uyandıran" nitelikte olması halinde, yetkililerce soruşturulması gerektiğini belirtmektedir.

Toplantı veya gösteri yürüyüşleri hakkını kullananların dağıtılmasında kötü muamelede bulunanlara yönelik soruşturmanın bağımsız ve tarafsız olmasını ve kamuya açık şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Ayrıca, yetkili makamların, örnek gösterilebilecek derecede özenli ve hızlı hareket etmesi⁸⁷, sorumluların tespit edilebilmesi ve cezalandırılması sağlamalıdır.⁸⁸

AİHM, bir Devlet görevlisinin Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlaline sebep olan suçlarla itham edildiği hallerde, müteakiben gerçekleştirilen ceza yargılamaları ve hüküm verme sürecinin zamanaşımına uğramaması ve genel af veya af çıkarma gibi tedbirlere müsaade edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁹

Mahkeme'ye göre, bir Devlet görevlisinin işkence veya kötü muamele içeren suçlarla itham edildiği hallerde, soruşturma ve yargılama süresin-

85 Ali Güneş/Türkiye, § 43. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

86 Ataykaya/Türkiye, Başvuru No: 50275/08 ve 22 Temmuz 2014 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

87 Çelik ve İmret/Türkiye, Başvuru No: 44093/98, §55, 26 Ekim 2004. (Bkz: İzci/Türkiye)

88 Orhan Kur/Türkiye, Başvuru No: 32577/02, § 46, 3 Haziran 2008. (Bkz: İzci/Türkiye) Ölümcül müdahalelerde bulunan kolluk kuvveti hakkında etkin soruşturma yapılıp yapılmadığına ilişkin, ayrıca bkz. Ataykaya/Türkiye, (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

89 Abdülsamet Yaman/Türkiye, Başvuru No: 32446/96, § 55, 2 Kasım 2004. (Bkz: İzci/Türkiye davası)

ce görevinden uzaklaştırılması ve mahkum edilmesi halinde ise görevine son verilmesi son derece önemlidir. İzci/Türkiye davasında Mahkeme, başvuranın dövülmesi ve göz yaşartıcı gazla maruz bırakılması ve ayrıca adli makamların olaya ilişkin gerçekleri tespit etmede ve faileri araştırmada ciddi başarısızlıklar yaşaması ve bununla birlikte yargılama sürecini hızlandırmayarak davanın zaman aşımına uğramasına yol açması nedeniyle, Sözleşme'nin 3. maddesinin hem esas hem de usul bakımından ihlal edildiğine karar vermiştir.⁹⁰

VII. TOPLANTI VEYA GÖSTERİ YÜRÜYÜŞLERİNE KATILANLARIN DAĞITILMASI

1. Güç kullanımı şekilleri

Güç kullanımı, bedeni kuvvet, maddi güç ve silah kullanımı olmak üzere üç farklı şekilde olabilmektedir. Bedenî kuvvet; polislin direnen kişilere karşı veya eşya üzerinde doğrudan doğruya kullandığı bedenî güçtür. Maddi güç ise, polislin direnen kişilere karşı veya eşya üzerinde bedenî kuvvetin dışında kullandığı kelepçe, cop, basınçlı su, göz yaşartıcı gazlar veya tozlar, fizikî engeller, polis köpekleri ve atları ile panzer gibi hizmet araçlarını ifade eder. Bedeni kuvvet, maddî güç ve silah kullanma şeklindeki güç kullanma şekilleri, direnmenin mahiyetine ve derecesine göre ve direnenleri etkisiz hale getirecek şekilde kademeli olarak artan nispette kullanılacaktır. Ayrıca, Zor kullanmadan önce, ilgili kişilere direnmeye devam etmeleri halinde doğrudan doğruya zor kullanılacağı ihtarı yapılmalıdır.⁹¹

Gaz fişekleri gibi öldürücü olmayan ancak kullanım şekline göre öldürücü özelliğe de sahip silahların kullanımına ilişkin normatif kurallar Türkiye davalarında ilk kez Abdullah Yaşa ve diğeri/Türkiye davasında, ele alınmıştır⁹². Ataykaya/Türkiye davasında⁹³ da, ölenin de aralarında bulunduğu "iki kişinin gaz fişekleri atılarak öldürüldüğü dikkate alındığında, polislerin bağımsız şekilde hareket edebildikleri ve tutarsız inisiyatifler alabildikleri ve polislerin uygun eğitim ve talimatlardan yararlanmış olmaları halinde söz konusu durumun muhtemelen böyle olmayacağı sonucuna varılarak" böyle bir durumun, Avrupa'daki çağdaş demokratik toplumlarda gerektiği üzere, yaşam hakkının "kanun tarafından" korunmasının sağlanmasına imkân vermediği sonucuna varmıştır.

90 İzci/Türkiye, (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

91 BIÇAK, Vahit; "Gerekli ve Orantılı Güç Kullanımı", www.caginpulisi.com.tr (Erişim: 16.11.2013)

92 Abdullah Yaşa ve Diğeri/Türkiye, No: 44827/08, 16 Temmuz 2013 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

93 Ataykaya/Türkiye Davası, Başvuru No: 50275/08 ve 22 Temmuz 2014 tarihli karar. § 57. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

2. Orantılı güç kullanımı

Barışçıl olmayan toplantı ve gösteri yürüyüşlerine müdahale edilebilir, ama dağıtma ve yakalama amacıyla uygulanan şiddetin de orantılı olması gerekir.

Herhangi bir şiddet davranışı göstermeyen, barışçıl göstericilerin dağılması ancak onların toplanma ve gösteri yürüyüşü hakkında daha ağır basan veya onunla yarışan başka hakları korumak için istenebilir.⁹⁴ Dahası, böyle bir toplantıda şiddet olmadığı için polisin yapacağı müdahalenin de orantılı olması gerekir. Örneğin polisin sözlü veya sonrasında bedensel güç gibi yöntemlere kalabalığı dağıtması istenmelidir. Böyle bir durumda polisin gaz, basınçlı su ve cop gibi güç kullanması, kişileri gözaltına alması kural olarak Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) tarafından güvence altına alınmış hakların ihlal edilmesi anlamına gelir çünkü orantısızdır. Nitekim AİHM bu konuda Türkiye'yi mahkum eden kararlar vermiştir.⁹⁵

Toplantı veya yürüyüş hakkının kullanılması, kanuna aykırı bir hale dönüşürse, örneğin barışçıl bir gösteriye katılanlar şiddet içeren davranışlarda bulunmaya başlarsa, polis topluluğa dağılmasını ihtar eder. Bundan önce, polisin topluluğu dağılmazsa zor kullanılacağı konusunda uyarması gerekir. Diğer yandan, AİHM'ye göre burada önemli olan topluluğun genel anlamdaki niyetidir. Bir kısım göstericinin şiddete başvurması, gösterinin barışçıl karakterini değiştirmez. Toplantılara katılım daima çeşitlidir ve yalnızca küçük bir grup insan şiddete karışıyor diye diğer katılımcılar bireysel haklarını kaybetmezler. AİHM bu durumda dahi gösteri yapma hakkının korunacağını söyler. Barışçıl katılımcıların bireysel hakları, diğerlerinin şiddet eylemleri nedeniyle zarar görmemelidir.⁹⁶

Toplantı veya gösteri yürüyüşlerine katılanların güvenlik güçlerine veya korudukları kişi ve yerlere karşı fiili bir saldırı veya mukavemette bulunması halinde polis, topluluğu dağıtmak için uyarıda bulunmadan da zor kullanılabilir. Örneğin, göstericiler durup dururken polise ya da çevredeki kişilere veya dükkanlara saldırırlarsa polis karşılaştığı saldırının ya da direncin ölçüsüne orantılı ve uygun güç kullanılabilir. Ancak bu güç ölçülü ve kendisine gösterilen dirence denk olmalıdır. Keza gösteri yapan bir grubun diğerine saldırması ya da baskı yapması halinde de polis gösteri yapan grubu korumakla yükümlüdür. Polisin birincil sorumlu-

94 Örneğin, bir ambulansın eylem yapılan yoldan geçmesi gerekmesi veya eylemcilerin gürültü yapması ve bunun kişilerin gece uyumasına etki etmesi.

95 Oya Ataman/Türkiye, 2007, Ali Güneş/Türkiye, 2012. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

96 Ezelin/Fransa, 1991. (Bkz; TANYAR, age, s: 607)

luğu barışçıl toplantı hakkını korumak ve aynı zamanda toplantı boyunca kamu düzenini makul biçimde sağlamaktır.⁹⁷

Gülizar Tuncer Güneş/Türkiye Davasında⁹⁸, Mahkeme, göstericilerin güvenlik güçlerine saldırgan bir tutum sergilemedikleri müddetçe, kalabalığın dağıtılması sırasında göstericilerin yüzüne veya basına şiddetli darbe vurmanın ihlali gerektirdiği sonucuna varmıştır.

3. Orantısız Güç Kullanılmasının Sonuçları

Barışçıl toplantı veya gösteri yürüyüşleri sırasında orantısız bir şekilde müdahale edilmesi, sadece toplanma ve örgütlenme özgürlüğünü düzenleyen AİHS'in 11. maddesini değil, aynı zamanda Sözleşme'nin kişi güvenliği hakkını düzenleyen 5. maddesine, her türlü kötü muameleyi yasaklayan 3. maddesine ve yaşam hakkını düzenleyen 2. maddesine aykırı olabilmektedir.⁹⁹

Barışçıl toplantı veya gösteri yapanlara karşı kullanılan gazın miktarı, gösterilerin dağıtılması için polis tarafından sıkılan tazyikli su, kaba dayak ve bu tür davranışların göstericilerin sağlık durumları üzerindeki etkisi dikkate alındığında, polis tarafından aşırı güç kullanılması, Sözleşme'nin 3. maddesi kapsamında yasaklanan kötü muamele olarak kabul edilmektedir. Bu konuda Türkiye hakkında ihlal kararı verilen bir çok dava mevcuttur.¹⁰⁰

Ali Güneş/Türkiye davasında, hukuka aykırı fakat barışçıl gösterileri dağıtmada aşırı güç kullanılması ve biber gazı/göz yaşartıcı gaz kullanımı nedeniyle 3. maddenin ihlal edildiğine hükmedilmiştir.¹⁰¹

Arpat/Türkiye davasında¹⁰² da, AİHM polislerin basvurucuyu gözaltına alırlarken orantısız güç kullandıklarını belirterek, Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Toplantı veya gösteri yürüyüşüne katılanlara karşı orantısız güç, özellikle ölümcül güç kullanımı hallerinde yaşam hakkını güvence altına alan AİHS'in 2. maddesinin ihlali de söz konusu olabilmektedir. AİHM'e göre gösterinin şiddet içermesi durumunda bile, polis tarafından kullanılan

97 Ouranio Toxo ve Diğerleri/Yunanistan, 2005. (Bkz; TANYAR, age, s: 609)

98 Gülizar Tuncer Güneş/Türkiye, Başvuru No: 32696/10 ve 11 Şubat 2014 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>).

99 KILINÇ, age, s. 293.

100 KILINÇ, age, s. 295.

101 Ali Güneş/Türkiye, Başvuru No: 9829/07 ve 10 Nisan 2012 tarihli karar.

102 Arpat/Türkiye, Başvuru No: 26730/05, 15/06/2010 tarihli karar. (Aynı şekilde Bkz. Karatepe ve diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 33112/04, 36110/04, 40190/04, 41469/04 ve 41471/04 ve 7 Nisan 2009 tarihli karar.)

gücün gerekli ve orantılı olması gerekir¹⁰³. Özellikle ölümcül güç kullanımının “mutlak zorunlu” olması gerekmektedir.¹⁰⁴

VIII. ORANTISIZ GÜÇ KULLANIMI VE BİBER GAZI

Mahkeme, Oya Ataman/Türkiye davasında, toplantıyı dağıtmak için göz yaşartıcı (biber) gazının Avrupa ülkelerinde kullanıldığını ve bu gazın 13 Ocak 1993 tarihli Kimyasal Silahların Yasaklanması ilgili Sözleşmenin (CWC) ekinde kimyasal silahlardan sayılmadığını belirtmiştir.¹⁰⁵ Ancak, AİHM bireylere karşı gaz bombası kullanımının pek çok ciddi sağlık sorununa yol açabileceğini ve bu tür gazların kanun uygulayıcılar tarafından kullanılması konusunda kaygılarını dile getirmektedir.¹⁰⁶ Bu bağlamda AİHM hastane sınırları içerisinde gaz bombası kullanımının mevcut dava şartları altında gerekli ya da orantısız olarak kabul edilemeyeceği kanaatinde.¹⁰⁷

Göz yaşartıcı gaz Avrupa’da kolluk kuvvetleri tarafından uzun yıllardan beri kullanılmaktadır. Göz yaşartıcı gazın kullanım çerçevesi kullanıldığı şekle göre değişiklik göstermektedir. Göz yaşartıcı gazlar ya sprey şeklinde kapsüller halinde ya da bir atıcı vasıtasıyla fırlatılan bombalar halinde kullanılmaktadır. Eğer göz yaşartıcı bomba atıcıları uygun olarak kullanılmazsa, söz konusu bombalar ciddi yaralanmalara ve ölümlere sebebiyet verebilmektedir.¹⁰⁸

1. AİHM İçtihatlarında göz yaşartıcı gaz/biber gazı spreyinin” kullanılması

Mahkeme, “göz yaşartıcı gaz” veya “biber gazı spreyinin” kamu düzeninin korunması amacıyla kullanılmış olsa dahi, bu tür bir spreyin kullanımının rahatsız edici etkilerinin olduğunu kabul etmektedir.¹⁰⁹

Mahkeme aynı zamanda, Avrupa Konseyi üye ülkelerinin belirli bir kısmında göstericilerin durdurulması, hatta taşkınlık halinde dağıtılması için kullanılan bu gazın 13 Ocak 1993 tarihli Birleşmiş Milletler “Kimyasal

103 Güleç/Türkiye, Başvuru No: 21593/93 ve 27 Temmuz 1998 tarihli karar (Bkz. KILINÇ, age, s. 297.).

104 Ataykaya/Türkiye, Başvuru No: 50275/08 ve 22 Temmuz 2014 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

105 Oya Ataman/Türkiye, § 25-26. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

106 Disk ve Kesk/Türkiye, § 34. (Ayrıca bkz., Ali Güneş/Türkiye, Başvuru No: 9829/07, §§ 34-37, 10 Nisan 2012 tarihli karar). (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

107 Disk ve Kesk/Türkiye, § 34. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

108 Abdullah Yaşa ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 44827/08, 16 Temmuz 2013 tarihli karar, § 29. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

109 Abdullah Yaşa ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 44827/08, 16 Temmuz 2013 tarihli karar, Oya Ataman, Başvuru No: 74552/01, §§ 17-18, Ali Güneş/Türkiye, Başvuru No: 9829/07, § 37, 10 Nisan 2012. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması ve İmhası (KSS) Sözleşmesinin ekinde belirtilen toksik gazlar arasında bulunmadığını belirtmektedir. Ayrıca KSS'ye göre, iç ayaklanmaların bastırılması da dahil olmak üzere asayişin sağlanması bu araçların kullanımı için izin verilmiş alanlardır.¹¹⁰

2. Türkiye Davalarında Biber Gazı/Göz Yaşartıcı Gaz Kullanımı

a. Ali Güneş/Türkiye davası

Oya Ataman Grubu altında görülen davalarda sorun hukuka aykırı fakat barışçıl gösterileri dağıtmada aşırı güç kullanılması ve AİHM'in biber gazı/göz yaşartıcı gaz kullanımını 3. maddenin ihlal sebebi kabul etmesidir.

AİHM, 10 Nisan 2012 tarihli Ali Güneş/Türkiye (9829/07) kararında (Ataman Grubu altında), toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde biber gazı kullanımı konusunda aşağıdaki şekilde karar vermiştir.

Başvuran lise öğretmeni olup, aynı zamanda Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim Sen) ve Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) üyesidir. 2004 NATO zirvesi 28 – 29 Haziran tarihleri arasında İstanbul'da yapılmıştır. 28 Haziran 2004 tarihinde, başvuran ve gösteri yapan diğer öğretmenler basın açıklamalarını okuduktan sonra polis memurları kendilerinden dağılmalarını istemiştir. Dağılmayı reddetmeleri durumunda, polis memurları göstericileri gözaltına alınacakları konusunda uyarılmışlardır. Grup dağılmayı reddederek oturma eylemi yapmıştır. Polis memurlarına, diğer bölgelerde yakalanmış olan arkadaşları serbest bırakılıncaya kadar protestolarına devam edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine polis göstericilere müdahale etmiştir.

AİHM, söz konusu kararında, öncelikle başvuranın kötü muameleye ilişkin şikâyetlerinden “başvuranın polis memurunun kendisini yakaladıktan sonra göz yaşartıcı gaz sığınağına” ilişkin şikâyetini değerlendirmiştir.

Başvuran, Mahkeme'ye ulusal bir gazetede yayınlanan fotoğrafı ibraz etmiş ve gözlerinin gazdan etkilenmiş olduğunu gösteren tıbbi raporlara atıfta bulunmuştur.

Mahkeme halihazırda, yasaların uygulanmasına ilişkin olarak “göz yaşartıcı gaz” veya “biber gazı” kullanılması hususunu incelemeye tabi tutmuş ve “biber gazı” kullanımının solunum problemleri, bulantı, kusma, soluk borusu irritasyonu, göz irritasyonu, spazm, göğüs ağrısı, dermatit

¹¹⁰ Abdullah Yaşa ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 44827/08, 16 Temmuz 2013 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>) (Bkz. aynı zamanda, Çiloğlu ve diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 73333/01, §§ 18-19, 6 Mart 2007 ve Oya Ataman/Türkiye, §§ 17-18)

ve alerji gibi sorunlara yol açabileceği sonucuna varmıştır. Aşırı doz halinde, bu gaz, solunum ve sindirim borularında doku ölümüne, akciğer ödemi ve iç hemorajiye yol açabilmektedir (böbrek üstü bezi hemorajisi).¹¹¹

Mahkeme ayrıca, Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretilmesi, Saklanması ve Kullanılması ve Yok Edilmesine dair 1993 tarihli Sözleşme (Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (CWC)) uyarınca, göz yaşartıcı gazı, kimyasal bir silah olarak değerlendirmemiştir. Ayrıca bu gazın kullanımına, iç karışıklıkların kontrol altına alınması da dâhil olmak üzere, yasaların uygulanması amacıyla izin verilmiştir.

Mahkeme, kararında, CPT'nin kaygılarına katıldığını belirtmiş ve ayrıca, mevcut davada görüldüğü gibi, kolluk kuvvetleri tarafından kontrol altına alınmış olan bireye karşı bu tür gazların kullanılmasının hiçbir haklı nedeni olmayacağını vurgulamıştır.

Gazların neden olduğu etkiler ve içerdiği potansiyel sağlık tehlikelerini göz önünde bulundurarak Mahkeme, yukarıda anlatılan koşullar altında başvuranın yüzüne haksız yere gaz sıkılmasının, kendisinin yoğun fiziksel ve ruhsal acı duymasına neden olduğu ve başvurunu aşağılayabilecek ve itibarını düşürebilecek korku, acı ve aşağılanma duyguları uyandırma niteliğinde bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu nedenle Mahkeme, polis memurlarının, başvurana bu şartlar altında göz yaşartıcı gaz sıkarak, Sözleşme'nin 3. maddesi çerçevesinde, başvurunu insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye maruz bıraktıkları sonucuna varmış ve başvuranın kötü muamele gördüğü yönündeki iddialarına ilişkin soruşturma yürütülmemesi ile kendisine göz yaşartıcı gaz sıkılması nedeniyle Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.

b. Abdullah Yaşa ve Diğerleri/Türkiye davası¹¹²

AİHM, bu kararda, ilk defa Türkiye'de, polisin göz yaşartıcı gaz ya da biber gazı kullanmak konusunda yasal düzenlemelerinin yetersiz olduğu tespiti yaparak yapısal bir eksiklik olarak gördüğü bu durumun giderilmesi için kararlarının infazına ilişkin Sözleşme'nin 46. maddesine ilişkin özel tespitlerde bulunmuştur.

Bunun konumuz bakımından anlamı, Hükümetin bu kararın infazını izleyen Bakanlar Komitesi'ne salt Mahkeme tarafından hükmedilen tazminatı ödeyip, sorunu geçiştiremeyecek olması. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, bu dosyanın infaz edilerek işlemde kaldırılması için Hükümet-

111 Oya Ataman/Türkiye, Başvuru No: 74552/01, §§ 17-18, (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

112 Abdullah Yaşa ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 44827/08, 16 Temmuz 2013 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

tin bir daha aynı ihlalin yaşanmaması için genel nitelikli yasal düzenlemeler anlamında köklü değişiklikler gerçekleştirdiğini de kanıtlaması gerekecek. Aksi halde, bu karar Avrupa Konseyindeki her platformda Hükümetin karşısına çıkabilir.

Mahkeme, “özellikle gösteriye katılanların çoğunluk olarak gençlerden oluştuğu, bunların bir kısmının yüzlerinin kapalı olduğu ve kolluk güçlerine doğru taş attıkları” şeklindeki bir tespitten sonra, söz konusu gösterinin barışçıl olmadığını kabul etmiştir.¹¹³

Mahkeme, olayların gerçekleştiği tarihte, ulusal mevzuatta gösteriler esnasında göz yaşartıcı bomba kullanımını düzenleyen spesifik hükümler bulunmadığı gibi kullanım şekline ilişkin herhangi bir talimatın da yer olmadığını kabul etmiştir. 28 ve 31 Mart 2006 tarihlerinde Diyarbakır’da meydana gelen olaylar esnasında iki kişinin göz yaşartıcı bomba atılması sonucu ölümü ve başvuranın da bu nedenle yaralanması olguları dikkate alındığında, polis memurlarının büyük bir özgürlükle hareket ettikleri ve düşüncesizce inisiyatif aldıkları sonucunun çıkarılabileceği düşünülmektedir. Böyle bir durum, şayet polis memurları eğitim alıp, uygun talimatlarla yönlendirilselerdi, muhtemelen gerçekleşmeyecekti. Mahkemeye göre, bu durum Avrupa’daki çağdaş demokratik toplumlarda bulunması gerekli bulunan kişilerin fiziksel bütünlüklerini koruma düzeyinde teminat sunmaya olanak sağlamamaktadır.

Yukarıda belirtilenler dikkate alındığında, Sözleşmenin 3. maddesinin gereklilikleri bağlamında yukarıda tasvir edilen koşullarda başvuranın mağduru olduğu kuvvet kullanımının duruma uygun bir karşılık (hareket tarzı) olduğunun kanıtlanamadığı ve istenilen amaçla, yani barışçıl olmayan bir gösteriyi dağıtma amacıyla, orantılı olmadığı tespit edilmektedir.

Mahkeme somut olayda, ayrıca, Sözleşmenin 3. maddesinin gereklilikleri uyarınca başvuranın mağduru olduğu kuvvet kullanımının duruma uygun bir karşılık olduğunun kanıtlanamaması nedeniyle Sözleşmenin ihlal edildiğini tespit etmektedir. Keza, Mahkeme olayların gerçekleştiği tarihte, ulusal mevzuatta gösteriler esnasında göz yaşartıcı bomba kullanımını düzenleyen spesifik hükümler bulunmadığı gibi kamu düzeninin korunması amacıyla başvuru bu bombaların kullanım şekillerine ilişkin herhangi bir talimatın da bulunmadığını tespit etmiştir. Mahkeme, yasal veya detaylı idari düzenlemelerle, göz yaşartıcı gaz bombalarının kullanımına bağlı ölüm veya yaralanma riskini minimize etmek için bu bombaların uygun kullanımına dair teminatların güçlendirilmesinin elzem olduğunu düşünmektedir.

113 Abdullah Yaşa ve Diğerleri/Türkiye, § 41. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

IX. AİHS'in 3. MADDESİNE GÖRE KÖTÜ MUAMELEDE BULUNMA

1. Genel Olarak

AİHS'in 3. maddesi işkence yasağını düzenlemektedir: *“Hiç kimse işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya işlemlere tâbi tutulamaz.”*

Bu madde ile korunan hukuki değer, bireyin fiziksel bütünlüğü ve onuru olup, “işkenceyi”, “insanlık dışı muameleyi”, “aşağılayıcı muameleyi”, “insanlık dışı cezayı” ve “aşağılayıcı cezayı” yasaklamaktadır. Sözleşmede yer alan diğer bir çok haktan farklı olarak, Sözleşme'nin 3. maddesi hiçbir istisnaya yer vermemektedir. AİHM, terörizm veya organize suçlar gibi en zor koşullarda bile, ilgili kişinin eylemi ne olursa olsun, Sözleşme'nin işkenceyi, insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleyi mutlak bir şekilde yasaklamıştır. İşkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye maruz kalan kişinin işlediği iddia olunan suçun niteliğinin bir önemi yoktur.¹¹⁴ Sözleşmenin 15. maddesinin 2. fıkrası uyarınca ulusun varlığını tehdit eden kamusal tehlike hallerinde bile bu madde hiçbir istisna içermemektedir.¹¹⁵

AİHM, yerleşik içtihadına göre AİHS'nin 3. maddesi alanına girmek için kötü muamelenin asgari ciddiyet seviyesine ulaşmış olması gerektiğini arar. Bu asgari esiğın değerlendirilmesi, esasen, her davanın kendine özgü koşullarının tamamına, muamelenin süresine veya fiziksel veya psikolojik etkilerine ve bazı durumlarda, mağdurun cinsiyeti, yaşı ve sağlık durumu gibi özelliklere bağlıdır.¹¹⁶ Bir muamele 3. madde uyarınca, uzun süre kasıtlı olarak uygulandığı ve fiziksel ya da ruhsal derin acılara ve bedensel lezyonlara neden olduğu takdirde “insanlık dışı” olur. Ayrıca, bir muamelenin 3. madde uyarınca “onur kırıcı” olup olmadığını araştırırken, AİHM, amacın ilgili kişiyi küçük düşürmek ve aşağılamak olup olmadığını ve etkileri ile birlikte değerlendirilen tedbirin, 3. madde ile bağdaşmayan bir şekilde ilgilinin kişiliğine zarar verip vermediğini inceler.¹¹⁷

Vücudunda morartıların bulunduğu ve hekimin beş günlük iş göremezlik raporu verdiği olayda, AİHM, başvuranın mağdur olarak maruz kaldığı muamelelerin Sözleşme'nin 3. maddesi kapsamına girdiğine ve ilgili maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.¹¹⁸

114 İNCEOĞLU, age, s: 125.

115 Abdullah Yaşa ve Diğerleri, Başvuru No: 44827/08, 16 Temmuz 2013 tarihli karar, § 37. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>), (Ayrıca bkz. Selmouni/Fransa [BD], Başvuru No: 25803/94, § 95, AİHM 1999-V)

116 Gülizar Tuncer Güneş/Türkiye, No: 32696/10 ve 11 Şubat 2014 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>).

117 Oya Ataman/Türkiye, Başvuru No: 74552/01.

118 Gülizar Tuncer Güneş/Türkiye, Başvuru No: 32696/10 ve 11 Şubat 2014 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>).

2. Toplantı veya gösteri yürüyüşünü dağıtma sırasında şiddet

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının ihlali için toplantı ve gösteri yürüyüşünün dağıtılmış olması yeterlidir. Dağıtma sırasında kullanılan gücün orantısız olması, toplantı ve gösteri yürüyüşünün değil, kullanılan gücün sonuçlarına göre, yaşama ve işkence görmeme haklarının ihlalini gündeme getirecektir. Bununla beraber, bir ülkede, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde sistematik olarak aşırı güç kullanılması, toplantıya katılan ve katılmayan kişilerin can ve mal güvenliğini koruma noktasında devletin üzerine düşen pozitif yükümlülüğü yerine getirmemesi, kişilere tiyatroya, sinemaya gitme havası içinde toplantı ve gösteri yürüyüşüne katılma imkanının tanınmaması, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının ihlali iddiasını gündeme getirebilir.¹¹⁹

Toplantı ve gösteri yürüyüşü haklarının kullanılması sırasında kolluk kuvvetlerinin müdahalesi sırasında ortaya çıkan durumlarla sınırlı olarak AİHS'in 3. maddesini inceleyecek olursak;

İzci/Türkiye davası¹²⁰nda ve diğer süre gelen içtihatlarında belirttiği gibi, AİHS'in 3. maddesi, bir yakalamayı gerçekleştirmek için güç kullanımına başvurmayı yasaklamaz. Ancak, söz konusu güç, kaçınılmaz olması halinde ve aşırı olmamak kaydıyla kullanılmalıdır.

Ayrıca, kişinin davranışları mutlak surette gerektirmediği halde fiziksel güce başvurmak, Sözleşme'nin 3. maddesinde belirtilen hakkın, kural olarak, ihlaline yol açacaktır. Bu bağlamda Mahkeme, suçla mücadelenin doğasında var olan inkâr edilemeyecek zorlukların, bireylerin vücut bütünlüğünün korunmasına ilişkin sınırlamalar getirilmesini haklı kılama-yacağı belirtmektedir.¹²¹

Kolluk kuvvetlerinin güç kullanımına başvurmaları, kamu düzenini sağlama amacı ile orantılı olmalıdır. Sözleşme'nin 3. maddesi, bir kimse-nin vücut bütünlüğünün korunması ile kamu düzeninin sağlanması ama-cı arasında dengeleyici bir uygulamaya imkan vermez.¹²²

Subaşı ve Çoban/Türkiye davasında¹²³, Mahkeme tarafından birçok durumda vurgulandığı üzere, Sözleşme'nin 3. maddesi, demokratik bir toplumun en temel değerlerinden birini koruma altına almaktadır. Söz

119 ERYILMAZ, <http://mesutbedrieryilmaz.blogspot.com>

120 İzci/Türkiye, Başvuru No: 42606/05, 23 Temmuz 2013 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

121 İzci/Türkiye, Başvuru No: 42606/05, 23 Temmuz 2013 tarihli karar (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

122 Pekaslan ve Diğerleri, § 58. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

123 Subaşı ve Çoban/Türkiye, Başvuru No: 20129/07, 09 Temmuz 2013 tarihli karar. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

konusu madde, koşullara ve mağdurun davranışlarına bakılmaksızın, işkenceyi veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muameleyi kati suretle yasaklamaktadır.¹²⁴Bu bağlamda, kötü muamelenin, Sözleşme'nin 3. maddesi kapsamına girebilmesi için, asgari şiddet düzeyine ulaşması gerektiğini kaydeder.

AİHM'e göre, önceden belirtilmiş bazı durumlarda güç kullanımının mahsuru yoktur. Ancak, söz konusu güç, kaçınılmaz olması halinde ve aşırı olmamak kaydıyla kullanılmalıdır.¹²⁵ Bu sebeple somut davada fiziksel güç kullanımına başvurmanın muhakkak gerekli olup olmadığının ve kullanılan gücün orantılı olup olmadığının tespit edilmesi gerekir.¹²⁶

AİHM'e göre, gösteri yürüyüşüne katılanlara yönelik yapılan müdahale sonucunda, katılımcıların vücutlarının çeşitli yerlerinde ciddi şekilde ezik, sıyrık ve şişlik tespit edilmesi, biber gazı sebebiyle mide bulantısından mağdur olmaları ve bunalım belirtileri göstermeleri, Sözleşme'nin 3. maddesi kapsamında değerlendirilebilmesi için yeterlidir.¹²⁷

Gülizar Tuncer Güneş/ Türkiye Davasında, Mahkeme, ayrıca, bir kimsenin özgürlüğünden yoksun bırakıldığı veya daha genel olarak güvenlik güçleriyle karşı karşıya kaldığı durumlarda, örneğin yakalanması sırasında, ilgiliye karşı aşırı ve davranışlarına göre haksız fiziki güç kullanılmamasının, kural olarak Sözleşme'nin 3. maddesi ile güvence altına alınan hak açısından ihlal teşkil ettiğini vurgulamıştır.¹²⁸

X. ORANTISIZ GÜÇ KULLANIMINA İLİŞKİN ULUSAL DÜZEYDE ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER

İzci/Türkiye kararında¹²⁹; gelecekte Sözleşme kapsamındaki orantısız güç kullanımına ilişkin ihlallerin önlenmesi için, ulusal düzeyde gerekli önlemlerin alınmasının sağlanması adına neler yapılması gerektiği de vurgulanmıştır.

Mahkeme'ye göre, Türkiye hakkındaki 40'tan fazla kararda, kolluk görevlilerinin gösterilerdeki sert müdahalelerinin veya barışçıl nitelikte gösterilere katıldıkları gerekçesiyle başvuranlar hakkında başlatılan cezai işlemler, Sözleşme'nin 3 ve/veya 11. maddesinin/maddelerinin ihlaline se-

124 Labita / İtalya [BD], Başvuru No: 26772/95, §119, AİHM 2000-IV.

125 Rehbock /Slovenya, Başvuru No: 29462/95, §§ 66-78, AİHM 2000-XII.

126 Subaşı ve Çoban/Türkiye, § 36. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

127 Subaşı ve Çoban/Türkiye, § 35. (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

128 (Bkz. diğerleri arasında, Klaas / Almanya, 22 Eylül 1993, §§ 23 ve 24, seri A No. 269, Rehbock / Slovenya, No. 29462/95, §§ 68-78, AİHM 2000-XII, Günaydın / Türkiye, Başvuru No. 27526/95, § 29, 13 Ekim 2005)

129 İzci/Türkiye davası, Başvuru No: 42606/05, 23 Temmuz 2013, (<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>)

bep olmuştur.¹³⁰ Yetkililerin barışçıl toplantılara belirli derecede hoşgörü göstermemiş olmaları ve bazı hallerde de göz yaşartıcı gaz da dahil olmak üzere, kolluk görevlileri tarafından sert fiziksel güç kullanılmış olması, söz konusu kararların verildiği davaların ortak özelliğidir.

Ayrıca Mahkeme, söz konusu kararların 20'den fazlasında, gösteriler esnasında kolluk görevlilerinin kötü muamelede buldukları iddialarına ilişkin olarak, Türkiye'deki soruşturma makamları tarafından etkin bir soruşturma yürütülmediğini belirtmiştir¹³¹. Mahkeme, sözü edilen kararda ayrıca, toplantı özgürlüğü ve/veya gösteriler sırasında kolluk görevlileri tarafından güç kullanımına ilişkin olarak, Türkiye hakkında 130 başvurunun Mahkeme önünde derdest olduğunu belirtmiştir.

Mahkeme'ye göre, Türkiye'nin gelecekte benzer ihlalleri önlemek amacıyla genel tedbirler alması gerekir. Bu amaçla sistemden kaynaklandığı düşünülen sorunların giderilebilmesi için, fiziksel güç veya göz yaşartıcı gaz gibi zorlayıcı tedbirlere başvururken, kolluk görevlilerinin Sözleşme'nin 3. ve 11. maddelerine ve CPT'nin tavsiyelerine uygun hareket etmelerini sağlayacak adımların atılması kaçınılmazdır. Mahkeme, adli makamların, Sözleşme'nin 3. maddesi kapsamındaki yükümlülüklerine uygun olarak ve kıdemli polis memurlarının hesap vermelerini sağlayacak şekilde, kötü muamele iddialarına ilişkin etkin soruşturma yürütmelerinin sağlanması gerektiği kanısındadır.

Bu bağlamda Mahkeme, Sözleşme'nin 3 ve 11. maddeleri kapsamında güvence altına alınan haklara tam olarak saygı gösterilmesini sağlamak amacıyla, göz yaşartıcı gaz kullanımına ilişkin yönergenin uygulanmasına dair açık bir kurallar bütününe belirlenmesinin ve kolluk görevlilerinin uygun şekilde eğitilmelerini ve gösteriler esnasında kontrol, denetim ve gözetimlerinin sağlanmasını temin edecek bir sistemin geliştirilmesinin ve ayrıca herhangi bir şekilde, özellikle de sert direniş göstermeyen kişilere karşı güç kullanımının gerekli, orantılı ve makul olup olmadığına ilişkin olarak, olayın gerçekleşmesinden sonra etkin bir inceleme yapılmasının son derece önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

XI. SONUÇ

AİHM ihlal kararı verdiği, Türkiye davalarında, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını kullanmak için önceden bildirimde bulunmamış olan, ama şiddete de başvurmayan bir grubun kolluk tarafından güç kullanılarak dağıtılması veya yine kolluğun aşırı/orantısız güç kullanarak gös-

¹³⁰ Bkz. Aynı konuya vurgu yapılan kararlar: Ali Güneş/Türkiye, § 46; Disk ve Kesik/Türkiye, §§ 36-37).

¹³¹ Bkz. Taşarsu/Türkiye, Başvuru No: 14958/07, § 55, 18 Aralık 2012.

terileri dağıtmasını başlıca iki sorun olarak sıralamaktadır. Ülkemizdeki uygulama, bu hakkın kullanımı ve sınırlanması hususunda AİHM tarafından konulmuş olan standartların hayli uzağındadır.

Türkiye’de orantısız güç kullanımına ilişkin sorun, iç hukukumuzdaki mevzuat eksikliğinden ziyade, bir idari pratik sorundur. Uygulamada orantısız güç kullanımından vazgeçilmesi gerekir. Bunun yolu, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının çoğulcu bir demokrasinin yerleşmesindeki öneminin uygulayıcılar tarafından gerçekten kavranması ve olayların değerlendirilmesinde AİHM tarafından ortaya konulan standartların göz önünde bulundurulmasıyla mümkündür. AİHM standartlarının yargı organları tarafından iç hukukumuzda yaşama geçirilmesi, hem Türkiye’nin uluslararası hukuktan kaynaklanan bir yükümlülüğü, hem de Anayasa’nın 90. maddesinin bir gerekliliğidir.

KAYNAKLAR

ALPKAYA, Gökçen, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Temmuz-Eylül 2001, Cilt 56, Sayı 3.

ANA SALİNAS de Frias, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında Terörle Mücadele ve İnsan Hakları, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayını: 10, Çeviri Editörü: TOPAL, Ahmet Hamdi, Ankara, Aralık 2013.

ATALAY, Esra, “Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü”, DEÜHF Yayınları, İzmir 1995.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Türkiye Kararları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Yüksek Düzeyli Konferans ve Çalıştay, (Dijital doküman).

BİÇAK, Vahit, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü”, Teorik ve Pratik Boyutları ile İfade Hürriyeti, Ed. B. Berat Özipek, Liberal Düşünce Topluluğu Yay., Ankara, 2003 içinde (“İfade”)

BİÇAK, Vahit, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü”, Liberal Düşünce Topluluğu Yay., İstanbul, 2001 içinde (“Sempozyum”) <http://www.libertedownload.com/ldt/ifade-hurriyeti/aihm-kararlarinda-ifade-ozgurlugu.pdf> (Erişim tarihi: 03.12.2014)

BİÇAK, Vahit, “Gerekli ve Orantılı Güç Kullanımı”, www.cagipolisi.com.tr (Erişim tarihi: 13.04.2014)

ÇALIŞKAN, Bilal, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin İfade Özgürlüğü Kararlarında Demokratik Toplum Kriterleri”, Adalet Dergisi, S. 15, Nisan 2003.

ÇELİK, Elif, “Nefret Söylemi İfade Özgürlüğünün Neresinde?”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Temmuz-Aralık 2013, C. 4, S.2.

DOĞRU, Osman, “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Uygulamasında Toplanma Ve Örgütlenme Özgürlüğü”, TBB Dergisi, S. 64, 2006.

DOĞRU, Osman/NALBANT, Atila; “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi- Açıklama ve Önemli Kararlar”, 2. Cilt, Council of Europe, T.C. Yargıtay Başkanlığı, 1. Baskı, 2013.

ERYILMAZ, Mesut Bedri, “Toplumsal Olaylarda Orantısız Güç Kullanımı”, <http://mesutbedrieryilmaz.blogspot.com>

HARRİS, David/O’Boyle, Michael/BATES, Ed/ BUCKLEY, Carla;

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku”, Avrupa Konseyi, 1. Baskı, 2013.

İNCEOĞLU, Sibel (Editör); “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa”, Avrupa Konseyi, 1. Baskı, 2013.

İŞGÖREN, Ali, “Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri”, 2. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2011.

KABOĞLU, İbrahim Ö., “Kolektif Özgürlükler”, DÜHF Yayınları, Diyarbakır 1989.

KARAGÖZ, K., “İfade Özgürlüğü ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Sınırlandırılması Sorunu”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

KILINÇ, Ümit, “Barışçıl Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Yapma Hakkı ve Devletin Yükümlülükleri”, TBB Dergisi 2014 (110)

OKUMUŞ, Ali, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Türkiye’de İfade Hürriyeti”, Adalet Yayınevi, Ankara 2007.

ÖZBEY, Özcan, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları”, AÜHFD, C. 62, S. 1, Y. 1, 2013 (Kısıtlamalar”)

TEZCAN, Durmuş/CENGİZ, Serkan/DEMİRAĞ, Fahrettin/ERGÜL, Teoğman/MCBRİDE, Jeremy, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Ceza Yargılaması Kurum ve Kavramları, Türkiye Barolar Birliği, Şen Matbaa, Kasım 2008, Ankara.

TANYAR, Ziya Çağa, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı”, AUHFD, 60 (3) 2011.

Türkçe Sözlük, C.II, Genişletilmiş 7. b., Ankara 1983.

ÜNAL, Recep, “Bireysel Başvuru Çerçevesinde İfade Özgürlüğü”, Doktora Tezi, SBE Kamu Hukuku Anabilim Dalı Kırıkkale, 2014.

<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar>

<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar/gulizartuncergunes.pdf>

<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar/yasavd.pdf>

<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar/gunvd.pdf>

<http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar/subasivecoban.pdf>